

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

**ƏLİZADƏ ELVİN RÖVŞƏN oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A)**

Maliyyə bazarının müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri

mövzusu üzrə

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

_____060403_____

İxtisaslaşma:

___Maliyyə bazarları___

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

___i.e.d.Sadiqov E.M. ___

___ i.e.d. Rzayev R.M ___

Maliyyə və maliyyə institutları kafedrasının müdiri

_____i.e.d.Ələkbərov Ə.Ə. _____

BAKİ-2016

MAGİSTR DİSSERTASİYASININ İŞ PLANI

GİRİŞ	3
I FƏSİL. Maliyyə bazarının mahiyyəti.	
1.1 Maliyyə bazarının iqtisadi əsası.....	6
1.2 Maliyyə bazarının inkişafında bankların rolu.....	11
1.3 Maliyyə bazarının formalaşmasına təsir edən amillər.....	18
II FƏSİL. Maliyyə bazarında əməliyyatların təsnifatı.	
2.1 Maliyyə bazarında bankların əməliyyatları.....	22
2.2 Maliyyə bazarında investisiya kompaniyaları.....	29
2.3 Maliyyə bazarında broker və dilerlərin rolu.....	35
III FƏSİL. Müasir dövrdə maliyyə bazarının inkişaf perspektivləri.	
3.1 Maliyyə bazarında aparılan əməliyyatların istiqamətləri.....	42
3.2 Maliyyə bazarında sığorta kompaniyalarının fəaliyyət istiqamətləri.....	53
3.3 Müasir dövrdə maliyyə bazarının problemləri.....	59
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	64
TÖVSIYYƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT	67
REZÜME	69
SUMMARY	71
REFERAT	72

Giriş

Mövzunun aktuallığı. İlk növbədə maliyyə bazarının formalaşması birinci olaraq iqtisadi və hüquqi islahatların aparılması və bazar infrastrukturunun yaradılması ilə mümkündür. Yığım və investisiyanın müxtəlif şəxslər tərəfindən həyata keçirildiyi bir dövrdə yığımların investisiyaya çevrilməsini təmin edən mexanizmin yaranması aktual məsələyə çevrilir.

Əsas olaraq maliyyə bazarı və onun tərkibi elementləri bu mexanizm vəzifəsini yerinə yetirməklə iqtisadi fəaliyyətin subyektləri arasında kapital resurslarının effektiv şəkildə yenidən bölüşdürülməsini təmin edir. Hazırkı islahatların aparıldığı şəraitdə maliyyə bazarının bütün seqmentlərinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi məsələsi mühüm yer tutur. Bu da maliyyə bazarının bank sistemi ilə paralel olaraq iqtisadiyyatda pul axınlarının ötürücüsü kimi real sektorun canlanmasında əhəmiyyətli rol oynamasından irəli gəlir.

Xüsusilə də Azərbaycanda neft sektorunda cəmləşmiş gəlirlərin digər sektorlara istiqamətləndirilməsi probleminin mövcudluğu ölkəmizin maliyyə bazarının inkişafına xüsusi əhəmiyyət verilməsinə zəmin yaradır. Maliyyə bazarının müvəffəqiyyətlə formalaşması isə iqtisadi və hüquqi islahatların aparılması yolu ilə bazar infrastrukturunun yaradılması ilə mümkündür.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasında mövcud olan maliyyə bazarı və onun tərkib elementləri təşkil edir. Tədqiqatın predmeti kimi isə formalaşan maliyyə bazarı və onun tərkib elementlərinin inkişaf istiqamətləri və xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi çıxış edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi maliyyə bazarı və onun tərkib elementlərini dərinlən öyrənmək, inkişaf istiqamətlərini və xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və mövcud olan problemləri aşkara çıxarmaqdan, bu problemlərin həlli yollarını müəyyən edərək əsaslandırılmış təkliflər verməkdən

ibarətdir. Tədqiqatın qarşısında duran məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- Maliyyə bazarının mahiyyəti, nəzəri əsasları, tərkib elementləri və strukturunun öyrənilməsi;
- Maliyyə bazarı və onun tərkib elementlərinin ölkəmizdə fəaliyyət xüsusiyyətlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- Maliyyə bazarının formalaşmasına təsir edən amillər;
- Maliyyə bazarının tərkib elementlərinin təhlil edilməsi və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq inkişaf etdirilməsi;
- Azərbaycanda maliyyə bazarının inkişaf perspektivləri.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, maliyyə bazarının və onun tərkib elementlərinin inkişafı kompleks şəkildə tədqiq olunmuş və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan bir sıra təkliflər və tövsiyələr verilmişdir.

- Müasir maliyyə bazarı öz inkişaf istiqamətinə görə vasitəçilərin rolunun artırılması ilə kredit bazarının perspektiv inkişaf istiqamətləri göstərilmişdir.
- Maliyyə bazarının tərkibində olan valyuta bazarında risklərdən qorunmaq üçün sığorta kompaniyalarının rolundan geniş istifadə edilməsi tövsiyə olunur.
- Eləcədə onuda qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə bazarlarının inkişafına nail olmaq üçün – qiymətli kağızların və onlar üzərində hüquqların qeydiyyatı və uçotu mexanizmlərini sadələşdirmək, dövlət və korporativ qiymətli kağızlar üçün vahid mərkəzi depozitar sistemi yaratmaq, maliyyə vasitəçiliyi xidmətlərinin regional əhatəsinin və bu növ xidmətlərə çıxış imkanlarının əldə edilməsi, investorların hüquqlarının səmərəli müdafiəsi sisteminin yaradılmasını göstərmək olar.

Tədqiqatın informasiya bazası. Maliyyə bazarları haqqında xarici və yerli tədqiqatçıların məqalə və kitablarından, Qiymətli kağızlar, Sığorta, Kredit və s.

bazarlar haqqında yerli və xarici mütəxəssislərin ədəbiyyatlarından və digər bu tipli məlumat bazalarından geniş istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələri ölkəmizdə maliyyə bazarının beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq yenidən strukturlaşdırılmasına, təkmilləşdirilməsinə və inkişaf etdirilməsinə töhvə verə bilər. Dünya ölkələrində bu sahədə tətbiq olunmuş yeniliklər içərisindən ölkəmizin iqtisadi modelinə ən uyğun olanı seçilərək tətbiq olunmalı və bazar iqtisadiyyatı şəraitində ən vacib iqtisadi inkişaf göstəricilərindən biri hesab olunan maliyyə bazarının inkişaf göstəricisi səviyyəsi artırılmalıdır.

Tədqiqatın strukturu. Bunları nəzərə alaraq dissertasiya işini yazmaqda məqsədim bu sahənin mahiyyəti, əsas cəhətlərinin öyrənilməsi və təhlil olunması, onun inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və ölkəmizdə maliyyə bazarının formalaşması xüsusiyyətlərinin tədqiqindən və iqtisadiyyatda rolunun açıqlamasından ibarətdir.

Magistr dissertasiyası işi girişdən, 3 fəsildən, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Birinci fəsildə maliyyə bazarı və onun formalaşması, həmçinin maliyyə bazarının inkişafında bankların rolu və ona təsir edən amillərdən geniş bəhs edilmişdir.

Magistr dissertasiyası işinin ikinci fəsilində maliyyə bazarının əməliyyatlarının təsnifatından bəhs edilir. Həmçinin maliyyə bazarında bankların əməliyyatı, investisiya kompaniyaları, broker və dilerlərin rolundan bəhs olunur.

Magistr dissertasiyanın üçüncü və son fəsilində müasir dövrdə maliyyə bazarının perspektivlərindən, maliyyə bazarında aparılan əməliyyatların, sığorta fəaliyyətinin istiqamətlərindən və o cümlədən maliyyə bazarının problemlərindən bəhs olunur.

I FƏSİL. Maliyyə bazarının mahiyyəti

1.1 Maliyyə bazarının iqtisadi əsası

Maliyyə münasibətləri şəraitində alqı-satqı münasibətlərinin toplumu, maliyyə bazarı pul vəsaitlərinin hərəkətinin təşkil edilməsinin xüsusi forma və sferasıdır. Maliyyə resurslarının fasiləsiz olaraq ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi təbii ki, bazar iqtisadiyyatına keçid dövrü üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, makroiqtisadi və dövlət səviyəsində müasir şəraitə uyğun olaraq maliyyə bazarlarının mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, onların resurslar ilə təmin edilməsində mühüm rola malikdir. Bununla da demək olar ki, maliyyə bazarı olmadan bazar iqtisadiyyatının inkişafı mümkünsüzdür.

Əvvəla onu qeyd etmək istəyirəm ki, maliyyə bazarlarının yaranması təbii prosesdir. Bununla yanaşı bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə səviyyəsi, dövlətlə-müəssisələrin qarşılıqlı faliyyəti də maliyyə bazarına öz təsirini göstərə bilər.

Əmtəə kimi maliyyə resursları maliyyə bazarında xüsusi formada çıxış edir. Bu o deməkdir ki, iqtisadi subyektlər arasında pul vəsaitlərinin bölgüsünü maliyyə bazarı tənzimləyir.

Maliyyə bazarının əsas məqsədi mövcud pul vəsaitlərinin səmərəli şəkildə səfərbər edilərək ehtiyacı olan maliyyə resursları vasitəsilə satışını təmin etməkdən ibarətdir. Maliyyə bazarının əsas yaranma səbəbi maliyyə ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölgüsüdür. Müəssisələrin bir qismində maliyyə ehtiyatlarının çoxluğu, digər qismində isə maliyyə ehtiyatlarının çatışmazlığı olduğu halda maliyyə bazarı özünü biruzə verir. Burdan belə aydın olur ki, maliyyə bazarı pul vəsaitlərinin lazım olan istiqamətlərə doğru yönəldilməsində vasitəçi rolunu oynayır.

İqtisadiyyatın inkişafında maliyyə bazarının rolunun böyük olması, onun həyata keçirdiyi funksiyalarla müəyyən edilir. Buna aşağıdakı funksiyaları göstərmək olar:

- Pul vəsaitlərini bir mülkiyyətçidən digər lazımi istiqamətlərdə hərəkətini təmin etmək. Bu, mövcud pul vəsaitlərinin və qiymətli kağızların alqı-satqısı,

maliyyə ehtiyatlarının bölgüsü ilə əlaqədar iqtisadi münasibətləri bildirir. Qlobal miqyasda maliyyə bazarlarının köməyi olmadan maliyyə resursları bölüşdürülə bilməz.

- Bazar şəraitində alıcı ilə satıcının birbaşa görüşməsi zamanı satışı çıxarılan aktivlər real bazar qiymətləri ilə müəyyən edilir. Burada eyni zamanada aktivlərin geri ödənilmə səviyyəsi və onun müddəti müəyyən edilir.

- İnvestorlara öz pul vəsaitlərini maliyyə bazarı vasitəsilə ən səmərəli istiqamətlərə yerləşdirmək üçün imkan, yer və şərait yaradılır. Onlar, hətta qlobal mühit şəraitində seçim imkanı əldə edirlər. Bu şərait maliyyə mənbəyi tapmağa çalışan firmalara çox sərfəlidir.

- Maliyyə bazarının əsas funksiyalarından biri də maliyyə ehtiyatlarının köçürmə xərclərinin minimuma endirilməsidir. **(22. Ədəbiyyat)**

Vəsait mənbələrinə görə maliyyə bazarı iki yerə ayrılır:

- ***Daxili maliyyə bazarları*** - Bu bazarların vəsaitləri ölkənin daxili mənbələrinə əsaslanaraq fəaliyyət göstərir. Belə olan halda digər dövlətlərin resursları bura cəlb edilsə də, onların çəkisi cüzi olur.
- ***Dünya maliyyə bazarları*** - Bu resurslar ayrı-ayrı dövlətlərin rezidentlərinin vəsaitləri hesabına yaranır.

Maliyyə bazarları inkişaf səviyyəsinə görə İE (inkişaf etmiş) və İEO (inkişaf etməkdə olan) bazarlara bölünür.

İE (inkişaf etmiş) maliyyə bazarları aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

- 1.Yüksək sabitlik.
- 2.İnkişaf etmiş infrastruktura.
- 3.Bazarda əməliyyatları tənzim edən inkişaf etmiş qanunvericilik bazası.
- 4.Dəqiq informasiya sisteminin mövcudluğu.
- 5.İstər alıcıların istərsə də satıcıların maraqlarının müdafiəsinin inkişaf etmiş sistemi.
- 6.Bazarda fəaliyyət göstərən alətlərin əksəriyyətinin yüksək likvidliyi və etibarlılığı.
- 7.Maliyyə bazarında fəaliyyət göstərən maliyyə vasitəçilərinin yüksək etibarlılığı.

8.Satışa təklif edilən maliyyə resurslarının və bazarda həyata keçirilən əməliyyatların böyük həcmdə olması.

9.Bazarın yüksək səmərəliliyi.

10.Maliyyə bazarında dövlət nəzarətinin və tənzimlənməsinin yüksək səviyyədə olması.

11.Vəsaitlərin bir bazardan digərinə sərbəst axını. Vahid qlobal bazar sistemində milli bazarın fəaliyyət göstərməsi.

İEO (inkişaf etməkdə olan) maliyyə bazarları üçün aşağıdakıları misal çəkmək olar:

1.Sabitliyin olmaması. Qiymətli kağızların məzənnəsi, faiz dərəcələri enib və qalxır.

2.İnkışaf etmiş ölkələrdə adətən mövcud risklə müqayisədə riskin böyüklüyü, buna misal olaraq, siyasi risk, valyuta məhdudiyətinin tətbiqi, vergi yükünün artması, özəlləşdirilmənin həyata keçirilməsi, mülkiyyətin qeyri-qanuni zəbt edilməsi və s. risklər.

3.Riskin sığortalanmasının inkışaf etmiş formada olmaması. Hətta İE (inkışaf etmiş) bazarlarda svop, fyuçers, forvard, opsiyon kimi geniş tətbiq edilən alətlər inkışaf etməkdə olan bazarlarda ya tamamilə yoxdur yaxudda yaranmaqdadır.

4.İnfrastrukturun kifayət qədər inkışaf etməməsi.

5.Bazar əməliyyatlarını tənzim edən qanunvericilik bazasının yaranma mərhələsində olması.

6.İnformasiya sisteminin səhmansız olması.

7.Fond bazarında fəaliyyət göstərən əksər qiymətli kağızlar aşağı likvidlik və etibarlılığı ilə seçilir.

8.Maliyyə bazarında fəaliyyət göstərən vasitəçilərə vəsait satıcıları tərəfindən inamın olmaması.

9.Satışa təklif olunan maliyyə resurslarının həcmnin olduqca az olması.

10.Bazarın aşağı səmərəliliyi.

11.Maliyyə bazarında dövlətin yoxlama və nizamlanma sistemi yaranma səviyyəsində olması, İEO (inkışaf etməkdə olan) maliyyə bazarında əməliyyatların aparılması riskini daha da artırır.

12.Maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığına baxmayaraq başqa dövlətlərin maliyyə bazarlarına daxil olmaq çətinləşmişdir, buna görə də belə şərait yüksək riskin mövcudluğu ilə bağlıdır.

Maliyyə bazarlarının iştirakçıları və ya subyektləri aşağıdakılardır:

1.İnvestorlar – tələbatından artıq maliyyə ehtiyatlarına malikdirlər və investisiya kimi istifadə edən müəssisə və təşkilatdırlar.

2.Əmanətçilər – şəxsi istehlakı azaltmaqla müəyyən məqsədlər üçün müxtəlif yığımlar həyata keçirən fiziki şəxslər.

3.Borc alanlar – kifayət qədər maliyyə ehtiyatına malik olmayan və yaxud maliyyə ehtiyatlarının çatışmamazlığını hiss edən müəssisə və təşkilatlar, həmçinin dövlət hakimiyyət orqanlarını göstərə bilərik.

Yuxarıda adını çəkdiklərimizlə yanaşı, maliyyə bazarının subyekt kimi fəaliyyət göstərən müxtəlif vasitəçilər, ixtisaslaşdırılmış maliyyə-kredit inistitutları da mövcuddur.

Subyekt kimi fəaliyyət göstərən vasitəçilər aşağıdakılardır:

1.**Maklerlər.** Onlar həqiqi vasitəçi kimi çıxış etməklə investorların və ya borc alanların tapşırığı əsasında fəaliyyət göstərərək komission şəklində gəlir əldə edirlər. Maklerlər fiziki və hüquqi şəxslərdən ibarətdirlər.

2.**Dilerlər.** Sərbəst şəkildə fəaliyyət göstərirlər və bəzi hallarda digər vasitəçilərlə, hətta investor və borc alanlarla sövdələşməyə girirlər.

3.**İxtisaslaşdırılmış maliyyə-kredit inistitutları.** Bura investisiya bankları, maliyyə şirkətləri, sığorta şirkətləri və s. daxildir. Bu şirkətlər həm investor, həm borc alan, həm də vasitəçi kimi çıxış edirlər.

Deməli, maliyyə bazarının formalaşması və inkişafında nəzərə çarpacaq dərəcədə irəliləyiş maliyyə infrastrukturunun fəaliyyəti genişləndiyi halda baş verir. Belə olan halda, müxtəlif mülkiyyət formalı istehsal müəssisələri arasında vasitəçilik edən maliyyə bazarının subyektləri iqtisadi vəsaitlərin dövriyyəsinin

başla vurulmasında aparıcı rol oynayır, kommersiya uğurlarının əldə edilməsində köməklik göstərir. Maliyyə bazarının əsasına tələb və təklif arasında vasitəçilərin köməyi ilə kreditorla borc götürənlər arasında kapitalın yenidən bölgüsü mexanizmi aiddir.

Alıcılıq qabiliyyətinin ötürülməsi aşağıdakılardır:

- 1.Kassa – valyutanın təcili halda, hər şeydən əvvəl müqavilə bağlandıqdan iki iş günü ərzində verilməsini tələb edir.
- 2.Müddətli – valyutanın nəzərdə tutulmuş vaxtda verilməsini tələb edir.
- 3.Svop – müxtəlif istifadə müddətli satış və alış əməliyyatlarının birgə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. **(22. Ədəbiyyat)**

1.2 Maliyyə bazarının inkişafında bankların rolu

Maliyyə bazarının inkişafında bankların rolu dedikdə, əsasən **Valyuta bazarı**, **Kredit bazarı** və **Sığorta bazarlarını** misal göstərmək olar. Xarici ölkələrin pul vahidlərinə valyuta deyilir. Xarici valyutanın alınıb satıldığı məkana **Valyuta birjalari** deyilir. Xarici valyutanın və müxtəlif valyuta dəyərlilərinin alqı-satqısı üzrə əməliyyatlar nəticəsində yaranmış sabit iqtisadi və təşkilati münasibətlərə **Valyuta bazarı** deyilir. Valyuta bazarlarında xarici ölkələrin pulları ölkənin öz milli pulu qarşılığında dəyişdirilir. Bir ölkənin pul vahidinin valyuta bazarında dolaylı və ya dolayısız yolla bir-birinə çevirmə şansı vardır. Əgər dünyada tək bir pul vahidi istifadə edilsəydi valyuta bazarı da lazım olmazdı. Buna görə, hər ölkə öz suveren pul vahidinə malikdir. Bütün bu amillər milli pulların bir-birinə çevrilməsi üçün ayrı bir mexanizmin formalaşmasını zəruri etmişdir ki, buna da **Valyuta bazarı** deyilir.

Valyuta bazarı əməliyyatlarında ən yüksək həcmə nağdlı pul vəsaitlərindən fərqli olaraq nağdsız valyuta əməliyyatları aiddir.

Adətən nağd valyutadan istifadə edənlərə misal olaraq: gəzmək məqsədi ilə xaricə gedənləri, kiçik yığımlarını inflyasiyadan qorumaq və ya valyutadakı dəyər artımlarından spekulativ mənfəət əldə etmək istəyənləri göstərmək olar. Ancaq idxalat və ixracat qiymətlərinin ödənilməsi, böyük həcmli əməliyyatlar hamısı nağdsız ödəmə formasında yerinə yetirilir. Bank köçürmələrindən bu cür ödənişlərdə geniş istifadə olunur.

Qarşılıqlı münasibətlər sistemi müxtəlif iqtisadi subyektlər arasında Valyuta bazarında bərqərar olur. Valyuta bazarının əsas subyektlərinə transmilli banklar, kommersiya bankları, ticarət-sənaye və maliyyə şirkətləri, mərkəzi banklar, birjalar, beynəlxalq və regional təşkilatlar, fiziki şəxslər və digərləri daxildir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə xidmət göstərmək Valyuta bazarının əsas vəzifəsidir.

Tələb və təklif əsasında müəyyənləşən kurs üzrə xarici valyutaların dəyişdirildiyi yerə Valyuta bazarları deyilir.

Müasir valyuta bazarının aşağıdakı xüsusiyyətləri var:

- Valyuta bazarının beynəlmilləşməsi, elektron rabitə vasitələrinin geniş tətbiqi;
- Əməliyyatların sutka ərzində aparılması;
- Valyuta əməliyyatı texnikasının unifikasiya edilməsi, hesablaşmaların bankların müxbir hesablaşmaları üzrə aparılması
- Valyuta və kredit risklərinin sığortalanması məqsədi ilə valyuta əməliyyatlarının genişləndirilməsi.
- Möhtəkirlilik və arbitraj əməliyyatlarının valyuta əməliyyatlarını üstələməsi.
- Valyuta kurslarının qeyri-sabitliyi.

Funksional nöqtəyi nəzərdən valyuta bazarları aşağıdakıları yerinə yetirir:

- Beynəlxalq hesablaşmaların vaxtında həyata keçirilməsi
- Valyuta və kredit risklərinin sığortalanması
- Dünya valyuta, kredit və maliyyə əməliyyatlarının əlaqələndirilməsi
- Bankların, müəssisələrin, dövlətlərin valyuta ehtiyatlarının həyata gətirilməsi
- Valyuta məzənnələrinin fərqləri şəklində möhtəkir mənfəəti əldə etməsi
- İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə yönəlmiş valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi. **(23. Ədəbiyyat)**

Bir tərəfdən **kredit**- mülkiyyət hüquqlarının müvəqqəti verilməsi ilə bağlı yaranan münasibətlər sistemi olduğu halda, digər tərəfdən **kredit**- bir mülkiyyətçi tərəfindən digərinə xüsusi **qiymət- borc faizi** müqabilində və **spesifik şərtlərlə** - müəyyən müddət ərzində və qaytarılma əsasında satılan məhsuldur.

Digər sözlərlə kredit – yalnız müvəqqəti olaraq və qaytarılma şərtləri əsasında özgəninkiləşdirilən məhsuldur. Onun alıcı üçün istehlakçı dəyəri

dövriyyəyə buraxıldıqdan sonra, gətirəcəyi gəlirdən asılıdır. Kredit məhsul olduğu üçün, onun dövriyyəsi sistemi (alqı-satqı ↔ satqı-alqı) kredit bazarını formalaşdırır. Kredit bazarı maliyyə bazarının seqmentlərindən biridir. O, bütünlükdə aşağıdakı şəkildə təsvir oluna bilər. (şəkil 1)

Kredit bazarı — müasir bazar iqtisadiyyatı çərçivəsində maliyyə bazarının ən böyük seqmentlərindən biridir, belə ki, bütünlükdə bazar iqtisadiyyatının sürətləndirən və hərəkətə gətirən ən başlıca mexanizm – məhz kredit münasibətləridir.

Kredit münasibətləri — kreditor və borcalan arasında kreditin verilməsi, istifadəsi və borcun bağlanması ilə bağlı yaranana münasibətlərdir.

Ssudanın (borcun) verilməsi zamanı kreditor və borcalan kredit münasibətlərinə daxil olurlar. Kredit münasibətlərinin obyektində kredit şəkildə təqdim

olunan dəyərlər çıxış edir. Bu zaman borc götürülən dəyərlərin mülkiyyəti hüququ özgəninkiləşdirilmiş və borcalan şəxs və ya idarədə qalır. Borc verən kreditörün, bundan ötrü müəyyən vəsaitləri olmalıdır:

- Şəxsi yığımları (resurslar);
- Cəlb olunmuş vəsait (məsələn, banklarda);
- Səfərbər edilmiş resurslar, qiymətli kağızların səhm bazarında yerləşdirilməsi nəticəsində cəlb edilmiş vəsaitlər:

Kreditor və borcalanın kredit münasibətləri .

1. Borcun təqdim edilməsi. 2. Borcun qaytarılması.

Kredit bazarı və onun iştirakçıları

- Kredit bazarı – fərdi və müstəqil qərar qəbul edən təsərrüfat subyektləri arasında qarşılıqlı münasibətlər formasıdır.
- Kredit bazarının fərqləndirici xüsusiyyəti odur ki, burada məhsul rolunda pul çıxış edir.
- Kredit bazarı ssuda kapitalı bazarı anlayışının müəyyən edilməsi üzərində dayanır.

Ssuda kapitalı – qaytarılma şərti ilə müvəqqəti həvalə olunmuş pul vəsaitidir, kredit mövcud kapitalın artırılması vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir.

Ssuda kapitalı bazarı ibarətdir:

- Kredit sistemi;
- Qiymətli kağızlar bazarı. Qiymətli kağızlar bazarı vəsaitlərin qaytarılmasını nəzərdə tutmayan səhmlərin dövriyyəsinə əhatə edir.

Kredit bazarının strukturu:

- Pul bazarı:
- Kapital bazarı

Kredit bazarı:

- İlk investorlar – sərbəst maliyyə vəsaitlərinin sahibidirlər (təsərrüfatlar və firmalar). Firmaların müvəqqəti vəsaitləri müvəqqəti sərbəst dövriyyə vəsaitləri, amortizasiya, davamlı passivlər, yığım üçün nəzərdə tutulmuş gəlirlər
- İxtisaslaşmış vasitəçilər - kredit-maliyyə təşkilatları müvəqqəti sərbəst vəsaitləri toplayır və onlar mövcud əsaslar üzərində müvəqqəti istifadəyə verir.
- Borcalanlar isə hüquqi və fiziki şəxslər, həmçinin dövlət özü də ola bilər.

Sığorta - sığortaçı ilə müqavilə bağlanan, yaxud qanuna görə sığortalanmış sayılan fiziki və yaxud hüquqi şəxsdir.

Sığortaçı - Qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada xüsusi razılıq almış, yalnız sığorta və təkrar sığorta fəaliyyətini göstərmək məqsədilə yaradılmış hüquqi şəxs olan sığorta təşkilatıdır.

Sığortanın funksiyaları - Sığortanın iqtisadi mahiyyəti, onun ictimai məqsədlərində ifadə olunan funksiyalarında daha geniş mənada verilir. Funksiyalar sığortanın maliyyə sisteminin bir həlqəsi kimi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa imkan verən təzahür əlamətləridir. Maliyyə anlayışı öz iqtisadi mahiyyətini hər şeydən əvvəl bölgü funksiyası vasitəsilə ifadə edir. Bu özünü sığortanın funksiyalarında göstərir. Sığortanın dörd əsas funksiyası var.

Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir: Risk, Xəbərdarlıq, Yığım və Nəzarət funksiyaları. Əsas funksiya kimi Risk funksiyasını göstərmək olar. Çünki, zərər

həmişə meydana çıxa və hətta hər il təkrarlana bilər. Sığortanın məqsədi zərər çəkmiş təsərrüfat subyektlərinə maddi yardımın göstərilməsidir. Sığorta riski funksiyası yenidən bölgü münasibətləri şəraitdə fəaliyyət göstərir və öz fəaliyyətini həyata keçirir. Dəyərin pul formasında yenidən bölgüsü, sığorta iştirakçıları arasında təsadüfi sığorta hadisələrinin baş verməsilə əlaqədar olaraq aparılır. Təkrar bölgü münasibətləri sığortanın mahiyyətini əks etdirir və onun risk funksiyasının həyata keçirilməsində mühüm rola malikdir. Sığorta fondunun vəsaitlərinin bir hissəsi hesabına sığortanın xəbərdarlıq funksiyası sığorta risklərinin azaldılmasına və heçə endirilməsinə çalışılır. Xəbərdarlıq və yaxud əvvəlcədən xəbər vermə funksiyası, cəmiyyətin və yaxud da təsərrüfat subyektlərinin öz mümkün itkilərinin nəticələrini aradan qaldırmağa çağırış olmaqla bütün əmlakın, fəaliyyətin, həyatın və s. sığortalanmasını ifadə edir. Burdan belə qənaətə gəlmək olar ki, sığorta ehtimal edilən itkilərin heçə endirilməsidir. Sığortaya ayrılan vəsaitlər sığorta fonduna cəlb edildiyi üçün sığorta həm də yığım funksiyasını icra edir. Sığorta fəaliyyəti nəticəsində xeyli sayda pul vəsaitlərinin toplanılmasının maliyyə siyasəti baxımından çox böyük əyənmiyyəti var. Sığorta fəaliyyətinin əmanət xarakterli olması və onun bu funksiyası sığorta ayırmaları hesabına sığorta fonduna külli miqdarda pul vəsaitinin yığılması ilə bağlıdır. Maliyyə siyasəti baxımından bu funksiya mühüm əhəmiyyət daşıyır. Sığortanın digər bir funksiyası nəzarət funksiyasıdır. Və bu funksiya yuxarıda göstərilən üç funksiyanın nəticəsi kimi çıxış edir və sığorta münasibətləri zamanı həmin funksiyalarla birlikdə üzə çıxır. Nəzarət funksiyası sığorta fondu vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsi ilə bağlıdır. Sığorta nəzarətinin qanunvericilik sənədləri əsasında icra edilməsi maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsinin tərkib hissəsidir. Sığortanın ictimai istehsalın fasiləsizliyində və balanslaşdırılmasında öz rolunu əsas etibarlı ilə sığortanın aparılmasının axır nəticələrində göstərir. Yekun nəticə dedikdə: sığorta sahələrinin optimallaşdırılması, sığorta əməliyyatlarının inkişaf göstəriciləri, zərərlərin vaxtında aradan qaldırılmasında və s. nəzərdə tutulur. **(24. Ədəbiyyat)**

Sığortanın növləri-Sığorta cəmiyyətin ictimai-iqtisadi həyatının bütün tərəflərini əhatə etməklə əhalinin maddi rifahının və sahibkarlıq riskinin zəmanətçisi kimi çıxış edir, gözlənilməz və fəvqəladə hadisələr zamanı əmlak mənafeələrinin qorunmasına, dövlətin maliyyə sisteminin daha da möhkəmləndirilməsinə öz təsirini göstərir. O, nəinki sığorta hadisələri zamanı büdcəni dəyən zərərlərin ödənilməsindən azad edir, hətta uzunmüddətli investisiyaların mənbəyinə çevrilir. Sığorta ixtisaslaşdırılmış sığorta təşkilatları tərəfindən icra edilir. Bu təşkilatlara misal olaraq dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarını göstərmək olar. Onların fəaliyyət sahəsi daxili, xarici və yaxud qarışıq sığorta bazarlarını əhatə edir. Sığorta bazarının yüksək inkişafı şəraitində sığorta fəaliyyəti həm ölkə daxilində, həm də xaricdə həyata keçirilə bilər. Buna sığortanın təşkilatı təsnifləşdirilməsi deyilir. İstənilən təsnifləşdirilmənin əsası elə olmalıdır ki, o bütün həlqələrin qarşılıqlı əlaqələrini təmin etsin. Təsnifatın əsasında iki əlamətin nəzərə alınması mümkündür: sığorta obyektlərinin və sığorta məsuliyyətinin səviyyəsində fərqlər. Bunlara aid iki təsnifləşdirməni göstərmək olar: sığorta obyektləri və təhlükəlilik səviyyəsi üzrə. Birinci təsnifat ümumidir, ikincisi isə yalnız əmlak sığortasını əhatə etməklə sahə xarakteri daşıyır. Sığorta münasibətləri məcburi və könüllü formalarda həyata keçirilir. Məcburi sığorta dövlət tərəfindən qanunvericilik əsasında həyata keçirilməklə cəmiyyətin maraqlarının təmin edilməsi üçün hüquqi və fiziki şəxslərin sığorta edilməsidir.

(24. Ədəbiyyat)

1.3 Maliyyə bazarının formalaşmasına təsir edən amillər

Maliyyə bazarının əsas rolu maliyyə vəsaitlərinin yenidən bölgüsünü həyata keçirməkdir. Bunu nəzərə alaraq, maliyyə resurslarının formalaşması, onun səmərəli bölgüsü və məqsədyönlü istifadəsi maliyyə bazarının köməyi ilə həyata keçirilir. Tarixə nəzər salsaq maliyyə bazarının ilkin mənbəyi və əmtəə birjalarının tərkib hissəsi kimi fond birjalarını misal çəkmək olar. Burada pul öhdəlikləri və pul vəsaitləri maliyyə alətləri kimi iştirak edirdi. Belə kağızların tədavül həcmi artdıqca, qiymətli kağızlar bazarı fond birjası adlandırılmağa başlandı. İlk müstəqil fond birjası 1611-ci ildə Amsterdamda yaradılmış birja hesab edilir. Hollandiya qiymətli kağızlar bazarında Amsterdam birjasının əhəmiyyəti böyükdür. Bu birja qiymətli kağız ixracı və alış-satışının aparıldığı yeganə nizamlı bazarı əhatə edən birjadır.

Marjinalizm məktəbinin nümayəndələrindən biri olmuş U.S.Jevonsun maliyyə bazarının əsas hərəkətverici qüvvəsi sayılan investisiya anlayışına yanaşması daha fərqlidir. O, kapitalın məhsuldarlığını zamanın funksiyası kimi şərh etmiş, investisiyanı iki göstərici ilə:

1)İnvestisiya olunmuş vəsaitin həcmi.

2)Həmin vəsaitin investisiya olunduğu müddət ilə ölçmüşdür.

Onun ideyası bundan ibarət olmuşdur ki, kapitalın artımı investisiya qoyuluşu müddətinin davamlılığının artması ilə eynidir. Bu ideya marjinalizmin Avstriya məktəbinin kapital nəzəriyyəsində mühüm yerə malikdir. Jevons qeyd edirdi ki, faiz dərəcəsi məhsul artımının kapital artımına olan nisbətindən asılıdır.

(21. Ədəbiyyat)

J.M.Keyns də özünün pul bazarı haqqında anlayışı olmuşdur. Onun fikrincə pul bazarında azad rəqabət şəraitində bir ümumi tənzimləyici olan qiymət fəaliyyət göstərir. Qiymətin hərəkəti resursların bölgüsünü təmin edir, bununla belə bütün bazarlarda baş verəcək uyğunsuzluqların aradan qaldırılmasına kömək olur.

Eləcə də, Keyns özünün faiz nəzəriyyəsində pul təklifinin həcmnin və faiz normasının maliyyə bazarının fəaliyyətinin həcminə təsir etmə mexanizmini göstərmişdir. Faiz nəzəriyyəsindən belə başa düşmək olur ki, pul təklifinin həcmnin dəyişməsi investisiya prosesinə böyük təsir göstərir.

Bu nəzəriyyədən belə başa düşmək olur ki, ümumi dövriyyədə pulun həcmi nə qədər çox olarsa, bu pulun hərəkətini daha da stimullaşdırmağa kömək edər.

İnkişaf etmiş neoklassik nəzəriyyənin əsasını Rikardonun “Beynəlxalq ticarətdə müqayisəli üstünlüklər prinsipi” əsəridir ki, bu da qlobal maliyyə bazarlarının tətbiqində mühüm rol oynayır. Bu prinsipə əsaslanaraq ingilis iqtisadçısı C.Mill ilk dəfə olaraq XIX əsrdə kapitalın ölkələrarası hərəkəti məsələləri ilə məşğul olmağa başlamışdır. O, D.Rikardoya əsaslanaraq, qeyd etmişdir ki, dövlətlər arasında mənfəət norması biri-birilərindən fərqləndiyi üçün kapitalın bir ölkədən başqa ölkəyə axını baş verir. Bu baxımdan da beynəlxalq miqyasda maliyyə bazarının rolu artmış olur.

Fransa riyaziyyatçısı L.Başelye 1900-cü ildə tamamladığı “Spekulyasiya nəzəriyyəsi” mövzusunda riyazi aparatın köməyi ilə Fransa fond bazarında səhmlərin qiymət davranışının açılımını qeyd etməyə çalışmışdır. O, buradan belə bir nəticə çıxarmışdır ki, fond birjasında qiymət dinamikası heç zaman dəqiq elm olmayacaqdır. Maliyyə nəzəriyyəsinin inkişaf etməsində L.Başelyenin xidməti danılmazdır. Çünki kapital bazarında qiymət davranışının təhlilinə **stoxastik** modellərin əlavəsi ideyası məhz ona məxsusdur.

Sonralar bu mövzunun işlənilməsində görkəmli iqtisadçıların rolu böyük olmuşdur. Fond bazarında nəzəriyyə sahəsində Harvard Universitetinin məzunu J.Uilyams əhəmiyyətli işləri danılmazdır. O, özünün doktorluq dissertasiyasında qiymətli kağızlar bazarında işin mövcud alətlərindən biri kimi səhmlərin qiymətləndirilməsi üçün DCF modelinin modifikasiyasını təklif etmişdir. Lakin bu nəzəriyyənin inkişafında həlledici töhfə Q.Markovitsə məxsusdur. O, 1950-ci ildə portfel nəzəriyyəsinin əsasını işləyib hazırlamışdır. DCF (Discounted Cash Flow –

Diskontlu Pul Axınları) modelinin əsas mahiyyəti şirkətin mövcud olduğu müddət ərzində yaratmış olduğu bütün pul vəsaitlərinin məcmusu ilə xarakterizə olunur. DCF modelinin formulası aşağıdakı kimidir:

$$\mathbf{DCF} = \frac{CF_1}{(1+r)^1} + \frac{CF_2}{(1+r)^2} + \dots + \frac{CF_n}{(1+r)^n}$$

$$\mathbf{FV} = \mathbf{DCF} \times (1+r)^n$$

Diskontlu cari dəyər aşağıdakı kimi hesablanacaqdır:

$$\mathbf{DPV} = \frac{\mathbf{FV}}{(1+r)^n}$$

Burada,

DPV – gözlənilən pul axınlarının diskontlu cari dəyəri;

FV – gələcək dövr üçün pul axınları məbləğinin nominal dəyəri;

r – faiz dərəcəsi və ya diskont dərəcəsi;

n – gözlənilən pul axınlarının baş verməsi üçün nəzərdə tutulan zaman müddəti.

Monoqrafiyalar maliyyənin neoklassik nəzəriyyəsində XX əsrin ortalarından başlayaraq nəşr olunmağa başlanılmışdır. Eləcədə həmin əsərlərdə müəyyən spesiflik müşahidə olunmaqdadır. Maliyyə nəzəriyyəsi üzrə ədəbiyyatlarda kapital bazarının problemləri geniş şərh edilmiş, şirkətlərin maliyyə resurslarının idarə edilməsi məsələlərinə çox az yer ayrılmışdır. Bu dövrdə maliyyə nəzəriyyəsi elminə gətirilmiş çoxsaylı yeniliklərdən ikisini – kapitalın strukturu və portfel nəzəriyyəsini göstərmək olar. Bunlar böyük şirkətlərin maliyyəsinin idarə edilməsi elminin və texnikasının əsas mahiyyətini ifadə edir, ona görə ki, bu istiqamətlər iki

prinsipial suala: maliyyə resurslarını haradan almaq və hara yönəltmək suallarına cavab tapmağa imkan verirdi. Bu suala isə maliyyə bazarının timsalında cavab vermək mümkün olmuşdur.

Neokeyns nəzəriyyəsinin nümayəndələri kapitalın hərəkəti ilə ölkənin tədiyyə balansı arasındakı qarşılıqlı əlaqəyə daha çox fikir vermişlər. Keynsin özü deyirdi ki, kapitalın beynəlxalq hərəkəti o zaman olur ki, ölkələr müxtəlif tədiyyə balansına malik olsunlar. Neoklassik nəzəriyyə kimi neokeyns nəzəriyyəsi də makroiqtisadi təhlilə əsaslanır. Hər iki nəzəriyyənin mənfi cəhəti də məhz bundadır.

Amerikan alimi, Nobel mükafatı laureatı Ceyms Tobin investisiyaların “q” (kyu) nəzəriyyəsinə təklif etmişdir. Bu nəzəriyyəyə görə firmanın kapitalının bərpa dəyəri ilə onun fond bazarındakı dəyəri arasında “q” qədər fərq vardır. Əgər fond dəyəri bərpa dəyərini üstələyirsə, yəni “q” müsbətdirsə, firma öz real kapitalını artırma imkanına malik olur. Əgər “q” mənfidirsə, əks proses baş verir.

Portfel investisiyaları nəzəriyyələrində portfel investorunu xarici ölkələrdəki aşağıdakı dörd məqam maraqlandırır:

- ✓ maliyyə qoyuluşları üzrə riskin səviyyəsi;
- ✓ xarici qiymətli kağızların gəlirlilik səviyyəsi;
- ✓ xarici qiymətli kağızların likvidlik səviyyəsi;
- ✓ öz qiymətli kağızlar portfelini xarici mənşəli qiymətli kağızların hesabına diversifikasiya etmək arzusu.

Bu dörd amilin birləşməsi onu bildirir ki, portfel investisiyaları siyasi və iqtisadi konyukturada baş verən dəyişikliklərə daha çox məruz qalır. **(21. Ədəbiyyat)**

II FƏSİL. Maliyyə bazarında əməliyyatların təsnifatı.

2.1 Maliyyə bazarında bankların əməliyyatları.

İqtisadi sistemin ən vacib elementlərindən biridə Bank sistemidir. Digər sahələrdə olduğu kimi iqtisadiyyatın bank sistemi də hal hazırda struktur və funksiyalarla əlaqədar olan köklü dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Yeniliklərin işlənilib hazırlanması əsasən xarici təcrübəyə, iqtisadi islahatların keçirilməsinə və s. əsaslanır.

Müəssisələrin banklar tərəfindən kreditləşdirilməsi kreditləşmə prinsiplərinə ciddi şəkildə riayət olunmasını tələb edir. Kreditləşdirmə sisteminin əsasını banklar təşkil edir. Kreditləşdirmənin prinsipləri dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- 1) Müddətlilik.
- 2) Fərqlilik.
- 3) Təminatlılıq.
- 4) Ödənclik.

1. **Kreditin vaxtlı-vaxtında geri verilməsi** - kreditləşdirilmənin müddətli olmasından asılıdır. Kreditin ciddi şəkildə geri qaytarılması müəyyənləşdirilmiş müddət ərzində reallaşdırılmalıdır.

2. **Fərqli yanaşma dedikdə** - birmənalı olaraq banklar öz müştərilərinə kredit verilməsi məsələsinə laqeyd yanaşmamalıdırlar. Buna görə də kredit vermə qabiliyyəti göstəriciləri əsasında diferensial münasibət icra edilməlidir. Borc alanın krediti müəyyən olunmuş müddət ərzində qaytarması və hazırlığına əminlik duyğusu verən müəssisənin maliyyə vəziyyətinə kredit vermə qabiliyyəti deyilir.

3. **Kreditin təminatlılıq prinsipi** – “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında” qanun vasitəsi ilə kommersiya bankları öz müştərilərinə kredit vermək şəraiti yarandı. Kredit təminatının növlərinə aşağıdakıları misal çəkmək olar: girov,

zəmanət, zəmanlik, kredit riskinin sığortalanması, bankın xeyrinə üçüncü şəxslərə satılma, sessiya.

4. Kreditin ödəməlik prinsipi – kredit alan şəxs (yəni kreditor) pul vəsaitlərindən müəyyən müddət üzrə öz ehtiyacları üçün istifadə etməsi müqabilində banka müəyyən ödəniş etməlidir. Bu əməliyyatın həyata keçirilməsi bank faizi mexanizmi vasitəsilə icra edilir.

Mərkəzi Bank tərəfindən verilən lisenziya əsasında və “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında” AR qanunu ilə bank hüquqi şəxs olan və fəaliyyət göstərmək hüququna malikdir.

Kommersiya banklarının banklar haqqında qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada hüquqi şəxs olmayan filial və nümayəndəliklərini açmaq hüquqları vardır.

Filial öz səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün bank filialları haqqında qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada əməliyyatlar hüququna malikdir. Bankın adından müqaviləni, yalnız və yalnız filial rəhbəri etibarnamə əsasında həyata keçirə bilər. Eləcədə, bank əməliyyatlarını həyata keçirmək hüququna bankın nümayəndəliklərində malikdir və onlar kommersiya bankından kənar ərazidə yerləşir. Nümayəndəliklər öz banklarının xidmətlərini müştərilər arasında təbliğ edir.

Aşağıdakı hallarda lisenziyaların verilməsindən imtina oluna bilər:

- 1) Təklif edilən namizədlərə qoyulan ixtisas tələbləri rəhbər və baş mühasib vəzifəsinə müvafiq olmaması;
- 2) Təsisçi müqaviləsinin və nizamnamənin Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinə qeyrimüvafiqliyi;
- 3) Qeyri-qənaətbəxş maliyyə vəziyyəti nəticəsində təsisçilərə, bankın yatırımçılarına və kreditorlara təhlükə yaranır.

Mərkəzi Bank İqtisad Məhkəməsi qarşısında lisenziyasız bank əməliyyatı ilə məşğul olan hüquqi şəxslərin ləğv olunması haqqında iddia qaldıra bilər.

Lisenzialaşdırma eyni zamanda xarici kapitalın iştirak etdiyi müştərək banklara, qeyri-rezidentlərin xarici banklarına və filiallara da aiddir. Mərkəzi Bank həm də lisenziyaların ləğv edilməsi hüququnu özündə saxlayır. Lisenziyaların ləğv edilməsi bankın ləğv edilməsi anlayışına gəlir. Buna aşağıdakılar daxildir:

- ◆ Düzgün olmayan məlumatların aşkar edilməsi zamanı;
- ◆ Lisenziyanın verilməsindən bir ildən artıq müddət başa vurulduqdan sonra bankın fəaliyyətə başlamaması;
- ◆ Bank tərəfindən hesabatda qeyri-döğru məlumatların təqdim edilməsi zamanı;
- ◆ Qanunvericiliklə qadağan olunmuş və banka verilən lisenziya çərçivəsindən kənara çıxan əməliyyatların həyata keçirilməsi zamanı;
- ◆ Bank tərəfindən inhisara qarşı qanunvericiliyin tələblərinin pozulmasının aşkar edilməsi zamanı;
- ◆ Bankın ödəmə qabiliyyətinin olmaması zamanı.

Kommersiya bankının ləğv edilməsi könüllülük əsasında da ola bilər. Kommersiya bankı və onun kreditorlarının bankın səhmdarlar cəmiyyətində təsdiq edilən müştərək qərarı əsasında könüllü şəkildə ləğv edilə bilər. Kommersiya bankı dövlət reyestrindən xaric olunması anından etibarən ləğv edilmiş sayılır.

Əhalinin sərbəst pul vəsaitlərini cəlb edən və onları qaytarmaq əsasında yerləşdirilən müəssisəyə **Bank** deyilir. Aktiv və passiv əməliyyatlara görə banklar öz fəaliyyətlərini nizamlayırlar. **Passiv** əməliyyatların mahiyyəti müxtəlif növ yatırımların cəlb edilməsi, digər kommersiya banklarından kreditlərin alınması, qiymətli kağızların emissiyasından ibarətdir. **Aktiv** əməliyyatların mahiyyəti bankın likvid ehtiyatlarının gəlir əldə edilməsi və pula çevrilməsinin təmin olunması məqsədilə yatırılmasından ibarətdir. Aktiv əməliyyatlara əsasən bunları

göstərmək olar: ssuda əməliyyatları, qiymətli kağızlara investisiya yatırımları, kassa və s. əməliyyatlar.

Bankın əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- Monetar siyasətin sabitliyi –milli valyutanın (funt sterlinqin) kursunun sabitliyini və alıcılıq qabiliyyətini təmin etmək. Bu vəzifəni Bank əsasən faiz dərəcəsinin dəyişdirilməsi yolu ilə həyata keçirir. Faiz dərəcəsi Bankın Monetar Siyasət Komitəsi tərəfindən müəyyən edilir. Həmçinin Bank iqtisadiyyatı nağd pulla təmin etmək və nağd pulun fiziki dövriyyəsinə təşkil etmək funksiyasına malikdir.

Bank İngiltərə və Uelsdə əskinazların çap olunması üzrə inhisar hüququna malikdir. Şotlandiya bankları (The Royal Bank of Scotland, The Bank of Scotland və The Clydesdale Bank) və Şimali İrlandiya bankları (Bank of Ireland, First Trust Bank, Nothern Bank və Ulster Bank) öz əskinazlarını buraxmaq hüququnu saxlayırlar, lakin bu əskinazların buxarılması İngiltərə Bankında birə-bir depozit ilə təyin edilməlidir.

- Maliyyə sabitliyinin dəstəklənməsi – burada maliyyə sistemi üçün təhlükələrin aradan qaldırılması nəzərdə tutur. Bu təhlükələr bankın analitik xidmət və digər nəzarət orqanları tərəfindən müəyyən edilir. Bu təhlükələrin aradan qaldırılması üçün Bank daxili və xarici bazarlarda maliyyə əməliyyatlarını aparır.

İngiltərənin maliyyə sektorunun sabitliyinin təmin edilməsi məqsədlə Bank bir necə dövlət maliyyə qurumu, o cümlədən İngiltərə Xəzinədarlığı və Maliyyə Xidmətləri Təşkilatı ilə əməkdaşlıq edir. İngiltərədə finans qurumları əmanət cəlb etmək üçün Mərkəzi bankdan lisenziya almalıdır və bu lisenziyanın müddəti 2 il üçün etibarlıdır. İngilis əmanət banklarının cəlb etdikləri əmanətlərin ¼-i ölkə xaricində yaşayanların hesabına olur. İngilis əmanət bankları içində əmanətlərin 50%-dən çoxu 3 bankın əlindədir. İngiltərə sənayeçilərinin qısamüddətli kredit ehtiyaclarını qarşılayan kredit qurumlarına diskonto evləri də deyildir. Diskonto evləri 1825-ci ildən etibarən fəaliyyətdədir. 1979-cu ildə diskonto evlərinin üçü aralarında banklararası bazar təşkil etmişlər ki, bu da onların likvidə olan ehtiyaclarını ödəməkdə yardımçı olmuşdur. İngiltərədə banklararası pul bazarları

1971-ci ildən fəaliyyətdədir. Bu bazar bankların günlük kassa vəziyyəti səbəbi ilə aralarında qurduqları bir bazardır. Bundan başqa, Londonda 56 ölkəni təmsil edən 250 bank şöbəsi mövcuddur.

İxtisaslaşmış finans qurumlarını aşağıdakı qruplara bölə bilərik:

1. uzunmüddətli kredit qurumları;
2. istehlak və inşaat sektoruna kredit verən qurumlar;
3. sərmayə riskli qurumlar. (Vencur kapital şirkətləri)

Uzunmüddətli kredit qurumları aşağıdakılardır: sığorta şirkətləri, pensiya fondları. İstehlaka kredit verən və inşaat sektorunu dəstəkləyən quruluşların məqsədləri adlarından görünür. Sərmayə riskli qurumlar isə biznesə yeni atılan gənc biznesmenlərə yardım etmək məqsədi ilə fəaliyyət göstərir. İngiltərə Bankının səlahiyyətli orqanı 18 adamdan ibarət bir İdarə Məclisidir. Bunlar vəzifəyə kral tərəfindən təyin edilir. İdarə Məclisi tərəfindən seçilən müdirlər şurasına rəhbərliyi qubernor həyata keçirir. İdarə Məclisi komitələr şəklində çalışır və müxtəlif ixtisas komitələrindən təşkil edilir.

- Xəzinə;
- Hesabların nəzarəti;
- Xərclərin nəzarəti və təftişi;
- Kadrlar Komitəsi;
- Tədqiqat Komitəsi.

Banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanunda bank əməliyyatlar aşağıdakılardır:

- 1) Fiziki və hüquqi şəxslərin pul vəsaitlərinin yatırımlara cəlb edilməsi;
- 2) Cəlb olunmuş vəsaitlərin öz adından və öz hesabına yerləşdirilməsi;
- 3) Fiziki və hüquqi şəxslərin bank hesablarının açılması və aparılması;
- 4) Fiziki və hüquqi şəxslərin pul vəsaitlərinin, veksellərinin, ödəmə və hesablaşma sənədlərinin inkassasiyası və onlara kassa xidmətinin göstərilməsi;
- 5) Fiziki və hüquqi şəxslərin, eləcə də müxbir-bankların tapşırığı üzrə onların hesabatlarının hayata keçirilməsi;

- 6) Xarici valyutanın nağd və nağdsız formada alqı-satqısı;
- 7) İnvestisiyaların cəlb olunması və qiymətli metalların yerləşdirilməsi;
- 8) Bank zəmanətlərinin verilməsi.

Kommersiya bankları yuxarıdakı bank əməliyyatlarından başqa aşağıdakı müqavilələri də bağlamaq hüququna malikdir:

1) Üçüncü şəxslərin əvəzinə öhdəliklərin pul formasında həyata keçirilməsini nəzərdə tutan zəmanətin verilməsi;

2) Üçüncü şəxslərdən öhdəliklərin pul formasında həyata keçirilməsini tələb etmək hüququnun əldə edilməsi;

3) Fiziki və hüquqi şəxslərlə müqavilə əsasında pul vəsaitləri və digər əmlakın etibarlı şəkildə idarə olunması;

4) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq qiymətli metallar və qiymətli daşlarla əməliyyatların icra edilməsi;

5) Fiziki və hüquqi şəxslərə xüsusi yerlərin və onların daxilində olan sənəd və qiymətli vəsaitlərin saxlanması üçün seyflərin icarəyə verilməsi;

6) Lizinq əməliyyatları;

7) Məsləhət və informasiya xidmətlərinin göstərilməsi. **(6. Ədəbiyyat)**

Beynəlxalq hesablaşmalar – iqtisadi, siyasi və mədəni münasibətlər əsasında beynəlxalq hüquqi şəxslər və ayrı-ayrı dövlətlərin vətəndaşları arasında yaranan pul tələbi və vəzifələri üzrə ödənişlərin nizamlanmasıdır. Hesablaşmalar əsas halda nağdsız üsulla bank hesablarında qeydlər aparmaqla həyata keçirilir. Buna görə də xarici banklarla müxbir razılaşmalar əsasında müxbir hesablar açılır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. “Loro” (milli kredit təşkilatında xarici bankların hesabları):

2. “Nostro” (xarici bankda mövcud bank hesabı).

Beynəlxalq hesablaşmalarda xarici valyutadan istifadə edilir. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- Kommersiya köçürmə vekseli – ixracatçının xarici idxalçılara müəyyən müddət ərzində məbləğin ödənilməsi barədə yazılı əmr təqdim edir;
- Adi veksəl – idxalçının borc öhdəliyi;
- Bank vekseli – mövcud ölkənin bankları tərəfindən xarici müxbirlərinə verilən veksellərdir;
- Bank çekləri – bankın bank-müxbirə çeksaxlayanın mövcud hesabına müvafiq məbləğin köçürülməsi barədə yazılı əmr verir;
- Bank köçürmələri – xaricə poçt və teleqrafla köçürmə;
- Bank kartları – mal və xidmətlərin əldə edilməsi üçün xaricdə nağdsız qaydada istifadə olunan, sahibinə istifadə hüququ verən adlı pul sənədidir.

Daxili hesablaşmalardan fərqli olaraq beynəlxalq hesablaşmalar aşağıdakı kimidir:

1. Nəzərdə tutulan müqavilə sənədlərinin rəsmiləşdirilməsi, göndərilməsi, işlənilib-hazırlanması və ödənişinə dair xarici iqtisadi sövdələşmə iştirakçılarının və onların bankları arasında münasibətlərin müəyyən edilməsi.

2. Sənədlərə qarşı həyata keçirilən rəsmi xarakterli beynəlxalq hesablar: maliyyə və kommersiya.

3. Beynəlxalq hesablaşmaların əsas formalarının qayda və adətlərinin uyğunlaşdırılması. **(6. Ədəbiyyat)**

2.2 Maliyyə bazarında investisiya kompaniyaları.

Gələcəkdə hər hansısa bir məqsəd üçün gəlir əldə etməyə yönəldilən vəsaitə investisiya deyilir. Investisiya – gəlir və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət obyektlərinə qoyulan aşağıdakı maliyyə vəsaitlərindən, qiymətli kağızlar və ya pulla qiymətləndirilə bilən digər maddi və intellektual sərvətlərdən təşkil olunmuşdur. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Pul vəsaitləri, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar;

2. Daşınar və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və başqa maddi sərvətlər);

3. Torpaqdan, sudan və digər ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqdan istifadə hüquqları, habelə digər əmlak hüquqları;

4. Müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər;

5. Hər hansı bir istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan, ancaq patentləşdirilməmiş texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və s məcmusu;

6. Digər sərvətlər. **(25. Ədəbiyyat)**

İnvestisiya anlayışını yuxarıda göstərdiyimiz qayda ilə məhdudlaşdırmaq düzgün deyil. **İnvestisiya** - sərmayə malları və təchizat tədarükünə edilən xalis əlavəyə deyilir.

İnvestisiyaların kapital yaradılması strukturunda ən əsas yeri kapitalla qoyulmuş investisiyalar təşkil edir və özündə aşağıdakıları ehtiva edir: sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, ticarət və s. təyinatlı yeni tikilərlə bağlı, fəaliyyətdə olan müəssisələrin rekonstruksiyası, genişləndirilməsi və texniki yenilənməsinə

yönəldilən xərcləri, həmçinin yaşayış və mədəni-məişət, ictimai iaşə tikintilərinə qoyulan xərclər.

İnvestisiyanın makro və mikro səviyyədə təhlili zamanı biz onuda görə bilərik ki, investisiya məvhumu bəzi hallarda yanlış başa düşülür. N.A.Blank tərəfindən investisiyaların geniş təsnifatı verilir. O, investisiyaları qoyulma obyektlərinə, investisiyalaşdırmada iştirak xarakterinə, investisiyalaşdırma müddəti, investisiya resurslarının mülkiyyət forması və ərazi əlamətlərinə görə təsnifləşdirir.

Ümumi təsnifatdan başqa investisiyaların müəssisədaxili təsnifləşdirilməsi də mühüm əlamətlərdən biridir. Eləcədə, müəssisədaxili təsnifat investisiyaların nəticələrinin tədqiqi baxımından real təsəvvür yaradır. Mahiyyət etibarı ilə bu təsnifat müəssisənin investisiya portfelini təsvir edir. İnvestisiya portfelinin minimum risklə maksimum gəlir əldə edilməsi kimi optimal hala gətirilməsi müəssisə qarşısında duran əsas məsələlərdəndir.

Müəssisə səviyyəsində investisiyaların qarşıdakı kimi təsnifatı daha uyğun nəticələrə gətirib çıxarır.

İnvestisiyalardan səmərəli şəkildə istifadə edilməsi onların strukturundan çox asılıdır. Struktur dedikdə investisiyaların növü, istifadə istiqaməti və onların ümumi investisiyalarda pay tərkibi başa düşülür.

İnvestisiyaların ümumi və fərdi strukturu bir-birindən fərqlənir. İnvestisiyaların ümumi strukturuna onların real və portfel investisiyalarına bölgüsünü və onun ümumi həcmində kapital yaradan hissəsi böyük paya malikdir.

(25.Ədəbiyyat)

Ölkə iqtisadiyyatında investisiyaların səmərəliliyi üçün onların maliyyələşdirmə mənbələrinə mülkiyyət formalarına görə quruluşda vacib əhəmiyyətə malikdir. Mülkiyyət formalarına görə investisiyaların strukturu ümumi həcmdə onların mənsubiyyətinə görə bölüşdürülməsi deməkdir. Yəni, dövlət, bələdiyyə orqanları, hüquqi və fiziki şəxslərə, yaxud qarışıq mülkiyyət formasına

mənsub investisiyalar fərqləndirilir. Belə bir fikir qeyd edilir ki, fəqdi investisiyaların payının ümumi investisiyaların həcmində yüksəldilməsi bütünlükdə investisiyaların istifadəsinə müsbət təsir göstərir.

İnvestisiya kompaniyaları. Bu kompaniyalar kiçik investorların sərbəst pul vəsaitlərinin cəmləşdirilməsi ilə məşğul olan ixtisaslaşdırılmış müxtəlif növlü maliyyə-kredit idarələridir. Bunlar səhmdar kompaniyaları maliyyələşdirən xarici mənbə hesab olunurlar. İnvestisiya kompaniyaları fərdi pul kapitalları ilə inhisarçı korporasiyalar arasında aralıq həlqə funksiyasını yerinə yetirir.

Müstəqil iqtisadi inkişaf yolu üzrə hərəkət edən, iqtisadiyyatda bazar münasibətlərini formalaşdırmaq istəyən dövlətlərdə, o cümlədən Azərbaycanda səhmdar cəmiyyətlərin tələbatı təbii olaraq sürətlə artmağa başlanılmasından investisiya kompaniyalarının yaradılması və genişləndirilməsi zəruriyyəti vardır.

Əcnəbi investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi Azərbaycan Respublikasının müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm hissələrindən biridir. Axır vaxtlar ölkədəki siyasi sabitlik və iqtisadi inkişaf əcnəbi ölkələrin Azərbaycan iqtisadiyyatına uzunmüddətli sərmayə qoymaq üçün maraq yaratmışdır.

Hal hazırkı müddətə qədər respublikada investorların hüquq və mənafeələrinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara eyni iş şəraitinin yaradılması, əldə edilmiş mənfəətdən maneəsiz istifadə olunması ilə bağlı mühüm qanunlar qəbul edilərək hüquqi baza yaradılmışdır. İndiki zəmanədə Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətini nizamlayan iki qanun fəaliyyət göstərir: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 yanvar 1995-ci il tarixli 952 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 yanvar 1992-ci il tarixli 57 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Xarici investisiyaların qorunması haqqında “Azərbaycan Respublikası Qanunu”.

Bununla belə, Azərbaycan Respublikası bir sıra əcnəbi dövlətlərlə ikiqat vergi tutmanın aradan qaldırılması, investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında sazişlərə imza atmışlar.

Mənfəətin digər valyutalara nəql edilməsi, əcnəbi dövlətlərə köçürülməsi, yaxud da reinvestisiya edilməsi ilə bağlı bütün məhdudiyyətlər ləğv olunmuş və bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında vahid valyuta məzənnəsi yaradılmışdır. Bu tədbirlər nəticəsində xarici investorların, beynəlxalq maliyyə qurumlarının və iqtisadi təşkilatların Azərbaycana olan marağı daha da artırmışdır.

Hal hazırda ölkədə iqtisadi islahatların davamlı olması, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məqsədilə hökumət tərəfindən “açıq qapı” siyasəti həyata keçirilir. **(26. Ədəbiyyat)**

Dövlətin maliyyə resurslarının artması ilə əlaqədar reallaşdırılmış ümumi investisiyanın strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklər qeydə alınmış, daxili investisiyalar xarici investisiyaların həcmi üstələmişdir. Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitin 79,9%-ni daxili investisiyalar, 20,1%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. 2013-cü ildə daxili investisiyanın 70,4%-i dövlət mülkiyyətinə məxsus müəssisə və təşkilatların, 29,6%-i qeyri-dövlət mülkiyyətinə məxsus müəssisələrin payına düşür.

Nəzərə almaq lazımdır ki, istifadə olunmuş investisiyanın dördü üç hissəsindən çoxunu tikinti-quraşdırma işləri təşkil edir. Bununla belə, əsas kapitala yönəldilmiş ümumi investisiyanın 4867,7 milyon manatı (67,9%-i) qeyri-neft bölməsinin, 2303,6 milyon manatı (32,1%-i) neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir. Axır dövrlər bütövlükdə dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslər müvafiq göstəricilərdə öz təsirini göstərmişdir. Buna görə də, son illər ərzində investisiya qoyuluşları sahəsində baş verən dəyişikliklər aşağıdakı cədvəldən daha aydın görünür:

(Cədvəl 1)

**2005-2013-cü illər ərzində iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların
dinamikası**

İllər	2005	2006	2010	2011	2012	2013
Milyon manat	6733,4	7415,6	14118,9	17048,8	20251,0	21974,2
Ümumi investisiyalar	7118,5	8300,4	17591,4	21589,0	25777,8	28010,5
Milyon dollar						
Milyon manat	4628,5	4514,2	6619,7	6849,8	8102,6	8269,3
Xarici investisiyalar	4893,2	5052,8	8247,8	8673,9	10314,0	10540,9
Milyon dollar						
Milyon manat	2104,9	2901,4	7499,2	10199,0	12148,4	13704,9
Daxili investisiyalar	2225,3	3247,6	9343,6	12915,1	15463,8	17469,6
Milyon dollar						

Cədvəldən göründüyü kimi 2013-cü ildə hər iki istiqamətdə investisiya qoyuluşlarının həcmində artım baş vermişdir.

Azərbaycanda əsasən dövlət investisiya proqramı çərçivəsində infrastruktur layihələrinə qoyulan sərmayələr hesabına daxili investisiyanın artımı qarşılığında, 2013-cü ildə ölkə iqtisadiyyatına yönələn birbaşa xarici investisiya bir qədər azalıb. Xarici mənbələrdən əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyanın həcmi 2008-ci ildə 2,2 milyard manat təşkil edərək, əvvəlki ilin müvafiq dövründəkindən 16,3% az olmuşdur. Statistik məlumatlara görə 2013-cü ildə əsas kapitalla müəssisə və təşkilatların qoyduğu investisiyalar 42%, büdcə investisiyaları 55%, bank kreditləri hesabına investisiyalar 46% azalıb. Ümumiyyətlə 2005-2013-cü illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyaların bölgüsü aşağıdakı cədvəldə əks etdirilmişdir: **(Cədvəl 2)**

2005-2013-cü illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyalar (mln dollar)

İllər	2005	2006	2010	2011	2012	2013
Cəmi xarici investisiyalar	4893,2	5052,8	8247,8	8673,9	10314,0	10540,9
O cümlədən						
Maliyyə kreditləri	698,4	983,5	3405,9	3692,5	3135,5	2655,8
Neft sənayesinə	3799,9	3422,3	2955,3	3407,8	4287,8	4935,2
Neft bonusu	1,0	17,0	2,0	19,9	2,0	2,4
Birgə müəssisələr və xarici firmalar	230,5	630,0	659,6	886,0	1094,5	1041,0

Cədvəl məlumatlarından məlumdur ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşunun sahəvi strukturunda qeyri-bərabərlik mövcuddur. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyalar arasında neft sənayesinə qoyulan xarici investisiyalar böyük xüsusi çəkiyə malikdir. 1995-ci ildən başlayaraq birbaşa xarici investisiyaların 65%-i neft sektoruna qoyulmuşdur. Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyaların ümumi payında Neft sektorunun payı 69,5% olmuşdur.

2.3 Maliyyə bazarında broker və dilerlərin rolu.

Qiymətli kağızlar bazarının fəaliyyət göstərməsi, onun vəzifələri və həlledici rolu bu bazara xidmət göstərən peşəkarlar olmadan mümkün deyil. Bundan başqa, fond əməliyyatlarını təmin edən peşəkarlar lazımdır, onun üçün də zəruri məlumatların yayılması və qiymətəmələgəlmə prosesi mürəkkəb kompüter texnikasının tətbiqini tələb edir.

Bazarının peşəkar iştirakçıları ilə onun iştirakçılarının konkret əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün, onların peşə fəaliyyəti olan əsas fond bazarında belə kateqoriyalı başa düşürlər. Hazırda onlara aiddir:

- Brokerlər, dilerlər;
- Ticarət təşkilatçıları və fond birjalari;
- Depozitariya, qeydçilər;
- Haqq-hesab klirinq təşkilatları.

Həmçinin, investisiya fondlarının işçiləri, dövlət qulluqçuları bank qulluqçuları qiymətli kağızlar bazarının iştirakçılarından həmin kateqoriyaları ilə yanaşı ona xidmət edir.

Bütün ölkələrdə sistem qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçılarının lisenziyalaşdırılması tətbiq edilir. Bu məqsədlə lisenziyalaşdırma qaydaları seçilir. Bu sahədə çalışan mütəxəssislər üçün də konkret vəzifələri yerinə yetirən, həmçinin, qiymətli kağızlarla əməliyyatlara başlamaq vacib şərt olan attestasiya sistemi nəzərdə tutulub.

Lisenziyalaşdırma qaydaları ayrı-ayrı ölkələrdə fərqlənə bilər, lakin praktiki olaraq universal elə tələblər var ki, məcmu kapitalın həcmi müəyyən təşkilati-hüquqi forması və üsulu onun hesablanması, ixtisas səviyyəsinə uyğunlaşdırılması, mütəxəssislərin hazırlanması. Bir çox ölkələrdə qiymətli kağızlar bazarında peşəkar fəaliyyət və digər fəaliyyət növləri ilə bağlı əlavə şərtlərdə mövcuddur.

Qiymətli kağızlar bazarına və peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətinə nəzarəti xüsusi dövlət orqanı həyata keçirir. Bununla yanaşı bazarın peşəkar iştirakçılarının birliyi də nəzarət və nəzarət sahəsində əhəmiyyətli köməklik göstərir.

Qiymətli kağızlar bazarında brokerlər hüquqi şəxs statusuna malik təqdim olunub. Xarici ölkələrdə onlar həm özəl şirkətlər, həm də səhmdar cəmiyyət formasında fəaliyyət göstərir. Rusiyada onlar adətən məhdud məsuliyyətli cəmiyyətləri formasında mövcuddur. Nizamnamə kapitalında belə cəmiyyətlərin kiçik ölçüsü var ki, bununla kiçik müəssisələr haqqında qanunvericiliy də vergi üzrə güzəştlər almaq mümkün deyil. Lakin zaman keçdikcə bu firmalar müştəri şəbəkəsini genişləndirərək öz kapitalını artırmağa çalışır.

Qiymətli kağızlarla əməliyyatlarda broker və dilerlərin əsas vəzifəsi, kapital almaq istəyən şirkətlər və onlara bu kapitalı müəyyən şərtlərlə təqdim etməyə hazır olan investorlar arasında vasitəçi roludur.

Vasitəçilərin rolu olduqca yüksəkdir, çünki əməkdaşların ixtisasının səviyyəsi informasiyaya çıxış və məhz onlar bazarda öz vəziyyətinə görə, fond bazarında investorlar fəaliyyətdə düzgün strategiya seçimində kömək edə bilər. Bunun üçün vasitəçilər lazımdır:

- Müştərisinin məqsədləri aydın başa düşmək;
- Müştəri ilə birlikdə müəyyən riskə getməyə hazır olmalı;
- Maliyyə alətləri ilə əməliyyatlar yaxşı bilməli və müştərini bu barədə məlumatlandırmalı;
- Müştərinin tələbatını və onun getməyə hazır olduğu riskin düzgün hesablanması;
- Müştərini bazardakı cari vəziyyəti ilə məlumatlandırmaq.

Qiymətli kağızların alqı-satqı əməliyyatlarında broker-diler şirkətləri və broker firmaları vasitəçilər kimi fəaliyyət göstərə bilərlər. Onlar, xidmət (bütün kompleks xidmətlər və ya yalnız bəziləri) göstərilən müştərilər (təkcə ilə işləyən

kiçik və ya böyük investorlarla), ixtisasından (çalışır, onlarla qiymətli kağızların növləri üzrə) asılı olaraq ixtisaslaşblar.

Belə ki, ABŞ bazarında bütün növ xidmətləri yerinə yetirən, ən iri broker-diler şirkəti "Merril Linç" (Merrill Lynch Pierce Fenner, & Smith), "Xaton" (E.F), Hutton & Company Inc, Funding Prudencial-Bach Capital, "Smit Barni" (Smith Barney, Harris Upman & Co), "Payn Ueb-ber" (Paine Webber Incorporated), "Şirson Leman" (Lehman Brothersin Shearson), Reynolds Witter Dean və s. misal göstərmək olar. Bu firmaların müxtəlif ölkələrdə yüzlərlə şöbələri fəaliyyət göstərir və minlərlə mütəxəssislər çalışır.

Yalnız iri müştərilər ilə çalışan bir sıra vasitəçilər, ABŞ-da investisiya bankı (houses carriage trade) adını daşıyır. Onlara misal olaraq, "Qoldman, Zaks", (Goldman, Sachs & Co) "Donaldson, Lafkin" (Donaldson, Lufkin & Jenrette) və "Bear, Sternz" (Bear, Sterns & Co), "Morqan Stenli" (Morgan Stanley & Co), "Salomon - brazers" (Salomon Brothers). Inc. Göstərmək olar.

Yalnız bələdiyyə istiqrazları ilə işləyən ixtisaslaşdırılmış şirkət qismində "Lebental and kompani" (Lebental & Co) amerikan firmasını göstərmək olar.

Bir çox broker firmaları yalnız bir əməliyyatı yerinə yetirirlər: müştərinin tapşırığı ilə sifarişlər üzrə klirinqə və qiymətli kağızlar götürməklə yanaşı, prosedurları müştəri hesablarına qəbulu və icrasını da aparırlar. Belə firmaları ABŞ bazarında diskont firmaları və ya diskont evləri (discount broker) adlandırırlar. Belə firmaların xidmətlərin həcmi məhduddur və onlar müştərilərin konsultasiya almayla məşğul olurlar, komisiyon haqların miqdarı tam kompleksi xidməti ilə məşğul olan broker-diler firmalarından fərqli olaraq onlarda 25-60% aşağıdır.

Broker-diler firmalarının əməkdaşları həmçinin qiymətli kağız bazarının peşəkar iştirakçıları sayılır və onlardan yalnız qeydiyyatdan keçmək və lisenziya almaq tələb olunur. Onlar müştərilərə xidmətlərin göstərilməsi üçün, müvafiq imtahan verməlidirlər. Əgər imtahanı müsbət nəticə ilə bitirsə o, qeydiyyatdan

keçmiş nümayəndə (registered representative) kimi qiymətli kağızların bütün növləri ilə işləyə bilər.

Qiymətli kağızlar bazarında broker və dilerlər həmçinin bəzi başqa əməliyyatlarında yerinə yetirə bilər, lisenziya tələb edən fəaliyyət növləri, depozitar və qiymətli kağızların idarəçiliyi. Digər funksiyaları ilə birləşdirməyə yol verilmir.

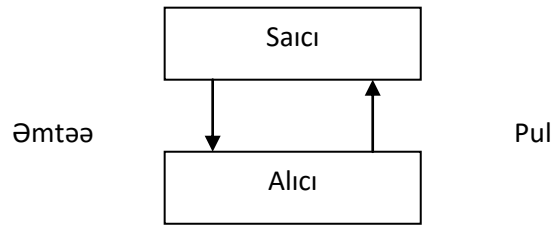
Aparıcı broker firmaları birja ticarətinin vəziyyətinə böyük təsir göstərir. Öz müştəriləri ilə informasiya və məsləhət funksiyalarını yerinə yetirirlər, onlar eyni zamanda öz müştərilərinin davranışlarına da təsir edirlər.

Müştərilər tərəfindən broker firmalarının necə seçilməsinə baxaq. Təbii ki seçim fərlidir. Məsələn, böyük əməliyyatlar həyata keçirən şirkət sözsüzki böyük sifarişlərlə işləyən və bu sahədə təcrübəsi olan 2-3 iri broker şirkətini seçəcək. Daha kiçik ölçülü şirkətlər isə orta səviyyəli broker şirkətlərinə üstünlük verəcək.

Qiymətli kağızların ayrı-ayrı növləri üzrə brokerlərin onlarla işləmək ixtisasında nəzərə alınır. Belə ki, fond ticarətdə bir çox ölkələr əsasən istiqraz bazarında fəaliyyət göstərən broker şirkətləri, o cümlədən istiqrazların konkret növü üzrə ixtisaslaşmış şirkətlərlə işləməyə üstünlük verirlər.

Hərdən firmalar tərəfindən belə faktlarda nəzərə alınır: məsələn, ödəniş sistemi. Bu sistemi broker firması öz işçiləri üçün tətbiq edir. Prinsipcə bu sahədə iki variantdan istifadə olunur: Qulluqçusunun baza maaşı üstəgəl bonus, ya da komissiyon tərəfindən əldə etdiyi müəyyən pay məbləğ.

Birja sövdələşmələrinin iştirakçıları - Satıcı, alıcı və vasitəçi birjada bağlanan müqavilələrdə iştirakçı tərəfdir. İlkin olaraq model son dərəcə sadədir – vasitəçi alıcı ilə satıcıyı qarşılaşdırır. Sazişin həyat dövrəsinin birinci mərhələsinə baxaraq, onuda qeyd edək ki, birja sövdələşmələri birbaşa satıcı ilə alıcı arasında baş tuta bilər, yəni ya özləri ya da vasitəçi vasitəsilə. Belə olan halda sazişlərin nəticəsinin müxtəlif sxemləri mümkündür. Əgər sazişdə vasitəçi iştirak etmərsə, onda sazişdə münasibətlər bilavasitə satıcı ilə alıcı arasında baş tutur. (Şəkil 1).

Şəkil 1. Satıcının və alıcının qarşılıqlı əlaqəsi

Belə müqavilələr əsasən kortəbii şəkildə bazarda və yaxud birjadan kənar elektron ticarətdə baş verə bilər.

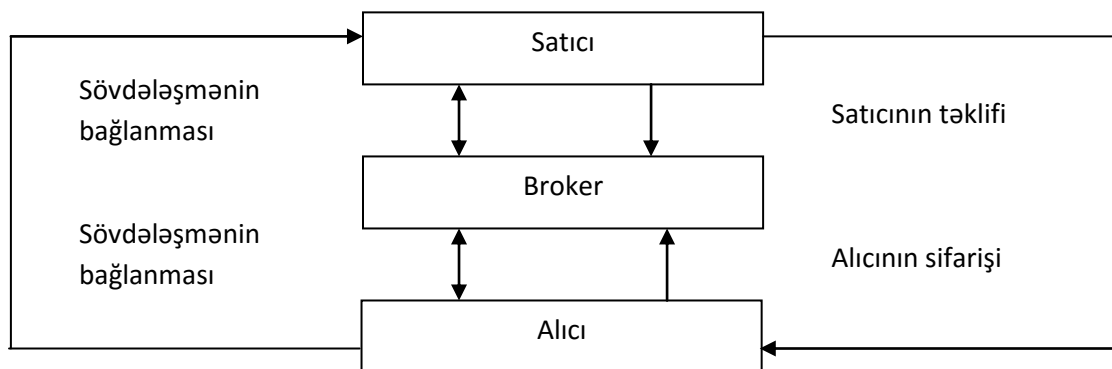
Brokerlər, dilerlər, depozitar və klirinq təşkilatları sövdələşmələrin baş tutmasında iştirak edən subyektlərdir.

Biri-birilərindən fəaliyyət sferasına görə fərqlənən ticarət təşkilatçılarna misal olaraq əmtəə, valyuta və fond birjalarını misal göstərmək olar. Onların fəaliyyəti, hər birinə uyğun olan sahənin müxtəlif normativ-hüquqi aktlarıyla tənzimlənir. Məsələn, fond birjasında ticarətin təşkilatçısının fəaliyyəti "qiymətli kağızlar bazarı haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunuyla tənzim edilir.

Ayrılıqda birja sövdələşmələrinin hər bir iştirakçısına baxaq:

Broker birjanın hər bir növündə: əmtəə, qiymətli kağızlar və valyuta birjasında vasitəçilik edən şəxsdir. Broker ona almaq və satmaq tapşırığı verənin adından və onun hesabına fəaliyyət göstərir, broker bu fəaliyyətinə görə gəlir əldə edir.

Vasitəçilərin iştirakıyla sövdələşmələrin malik olduğu çətin sxemlər kifayət qədərdir. Vasitəçi kimi broker çıxış edə bilər. O həm də alıcıya satıcı kimi xidmət göstərə bilər (Şəkil 2).

Şəkil 2. Broker vasitəsilə alıcıyla satıcının qarşılıqlı əlaqəsi

Broker fəaliyyətinin göstərilməsi brokerlə müştəri arasında tapşırıq və ya komissiya şərtləri ilə broker müqaviləsi bağlandıqdan sonra icra edilir. Broker müştərinin pul vəsaitini yalnız müqavilədə nəzərdə tutulan şərtlərə və vəsaitin müştəriyə qaytarıldığı vaxta qədər istifadə edə bilər. Belə olan halda müştərinin vəsaitinin istifadəsindən alınan gəlirin bölüşdürmə qaydası müqavilədə qeyd olunmalıdır.

Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş və yaxud müştəri ilə yazılı qaydada razılaşdırılmış hallar istisna olmaqla, broker həyata keçirdiyi fəaliyyət müddəti ərzində müştərinin fəaliyyəti ilə bağlı olan məlumatları üçüncü şəxslərə açıqlaması qadağandır.

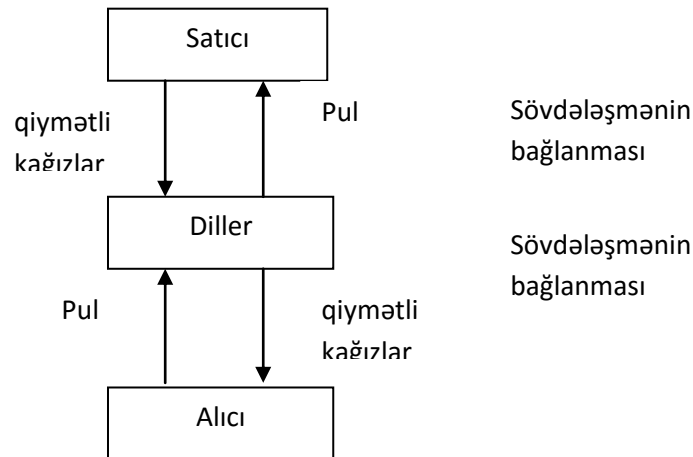
Broker müqaviləsində aşağıdakı müddəalar göstərilmişdir:

- müqavilənin bağlandığı yer, tarix, tərəflərin adları, brokerin lisenziyasının nömrəsi və verilmə tarixi;
- müqavilənin predmeti;
- tərəflərin hüquq və vəzifələri;
- müqavilə üzrə hesablaşma və ödəniş qaydaları;
- brokerin komissiyon haqqı və əməliyyatlarla bağlı digər xərclərin ödənilməsi qaydaları;
- müştərinin aktivlərinin qaytarılması qaydaları;
- tərəflərin məsuliyyəti;
- tərəflərin rekvizitləri.

Broker fəaliyyətini nizamlayan qaydalar və broker ilə müştəri arasında bağlanmış müqaviləyə dair tələblər müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Dilər - fond birjasının üzvü olan ayrıca şəxs, firma kimi başa düşülür. Əgər broker alqı-satqıda yalnız vasitəçilik edir və buna görə də mənfəət götürürsə, diller həm də sonradan daha baha qiymətə satmaq məqsədi ilə qiymətli kağızlar alır.

Bununla belə, dilerlər bir-birilə, brokerlərlə, bilavasitə alıcı və ya satıcılarla sövdələşmələrə girə bilirlər.

Şəkil 2. Diler vasitəsilə alıcıyla satıcının qarşılıqlı əlaqəsi

Bəzən elə hallarda olur ki, müxtəlif kommersiya bankları da diller rolunda çıxış edirlər. Birjalarda olan iştirakçılardan başqa dünyanın bəzi fond birjalarının özünə məxsus üzvləridə vardır. Bunlara misal olaraq: Nyu-York birjasında mütəxəssisləri, London birjasında cobberləri göstərmək olar. Bundan əlavə onuda qeyd edim ki, bütün birjalarda dövlət brokerləri, bəzilərində isə əməliyyat dəllalları fəaliyyət göstərirlər. **(22. Ədəbiyyat)**

III FƏSİL. Müasir dövrdə maliyyə bazarının inkişaf perspektivləri.

3.1 Maliyyə bazarında aparılan əməliyyatların istiqamətləri.

Depozitar fəaliyyəti - qiymətli kağızların saxlanması, onlarla olan öhdəliklərin uçotu və təsdiqi ilə bağlı xidmətlərin göstərilməsidir. Depozitar fəaliyyəti xidmətlərindən bir çox iqtisadi subyektlər geniş şəkildə istifadə edirlər. Bunlara misal olaraq broker ofisləri, investisiya fondları, banklar, istehsal müəssisələrini göstərmək olar. Depozitarilər qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərmək üçün “Depo” hesabları yaradırlar. Bu hesablar depozitarilər arasındakı qarşılıqlı fəaliyyəti əks etdirən yeganə sistemdir.

Ümumi formada desək depozitari bir neçə birjaya xidmətlər göstərə bilər. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə bazarında qiymətli kağızların çatdırılması deponun uyğun hesabları vasitəsilə köçürmə üsulu ilə reallaşdırılır.

Bakı Fond Birjasında klirinq vasitəsilə qiymətli kağızlar üzrə bağlanmış sövdələşmələr Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunlarına uyğun olaraq reallaşdırılır.

Klirinq fəaliyyətini birjalarda reallaşdırmaq üçün bir sıra prinsiplər gözlənilməlidir. Bu prinsiplər aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) Birjada üzvlərin öhdəlikləri qiymətli kağızlar üzrə qeydə alınmış müqavilələrin şərtlərinə uyğun olaraq qeydə alınmalıdır;
- 2) HM-də hesablara yatırılmış pul vəsaitləri və depozitaridə ticarət bölmələrinə qoyulmuş qiymətli kağızlar üzrə müvafiq;
- 3) Birjada birja üzvlərinin hansı öhdəlikləri yerinə yetirməli olduqları barəsində qaydalar müəyyənləşdirilir;
- 4) Birja üzvlərinin üzərinə düşən netto-öhdəliklər və netto-tələblər hesablanır;
- 5) Birja üzvlərinin netto-öhdəlikləri və netto-tələbləri üzrə hesablaşmaların keçirilməsi təşkil olunur.

Birja iştirakçıları bölgü ardıcılığı ilə müəyyənləşdirilmiş müddətdə və müəyyənləşdirilmiş qaydalara uyğun olaraq qiymətli kağızlarla müqavilələrin bağlanılmasını öz öhdəlikləri üzrə həyata keçirirlər. Bu tip müqavilələrin

bağlanılması zamanı yaranan öhdəliklərin vaxtında yerinə yetirilməsi üçün birja üzvü reqlamentin müvafiq qaydalarına uyğun olaraq pul vəsaitlərini HM-ə yerləşdirir və qiymətli kağızları depozitaridə deponentləşdirir.

Hesablaşmaları aparan təşkilatlar və klirinq iştirakçıları.

Klirinq iştirakçıları dedikdə BFB və qiymətli kağızlarla bağlanılan müqavilələr üzrə klirinq xidməti haqqında sövdələşməni imzalayan, özlərinin netto-öhdəliklər və netto-tələblər üzrə hesablaşmalarını həyata keçirən birja üzvləri nəzərdə tutulurlar.

Hesablaşmaları yerinə yetirmək üçün depozitari:

- Birja üzvünün və yaxud birja üzvünün müştərisinin depo hesabına ticarət bölməsini yaradır;
- Birja üzvü tərəfindən qiymətli kağızların yerləşdirilməsinə görə nümayəndə vəzifəsini həyata keçirən zaman depozitari, emissiya depo hesabında ticarət bölməsini açır.

Depozitə qiymətli kağızların daxil edilməsi və oradan çıxardılması emissiya depo hesabı üzrə sövdələşməyə müvafiq olaraq tənzim edilir.

Hesabat üzrə sənədlərinin formalaşdırılması.

Klirinq sisteminə uyğun olaraq birja üzvlərinin netto-öhdəlikləri, həmçinin netto-tələbləri aşağıdakı kimi formalaşır:

Hər bir birja üzvünün hesabat üzrə sənədləri aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- Birja üzvünün müqavilənin yerinə yetirilməsi protokolundan çıxarış (№3 əlavə).
- Birja üzvünün netto-öhdəlikləri və netto-tələbləri üzrə hesabat (№4 əlavə).
- HM-zi üçün hesablaşma sənədi
- Ümumi depo tapşırığı.

Hər bir birja üzvü üçün klirinq sistemində formalaşan hesablaşma sənədi 2 orijinal nüsxədə hazırlanmalıdır. Hər iki nüsxə birjanın səlahiyyətli əməkdaşı tərəfindən imzalanır və şamp vurularaq təsdiq edilir. Nüsxələrdən biri müqavilənin bağlanılması tarixindən növbəti gün saat 9:00-dan 10:30-dək birja iştirakçısına təqdim edilir, digəri isə BFB-da saxlanır.

Hesablaşmaların başa çatdırılması.

Hesablaşma əməliyyatlarının vaxtının birja idarə heyətinin müvafiq qərarı ilə dəyişdirilməsi mümkündür. Hesablaşmaların vaxtı dəyişdirildiyi təqdirdə bu barədə məlumat klirinq sistemi vasitəsilə bildiriş formasında birja iştirakçılarına ötürülür.

HM depozitar öz növbəsində, birja iştirakçılarının netto-öhdəlikləri və netto-tələbləri üzrə hesablaşmalara dair hesabatları birjaya təqdim edir. Daha sonra BFB - depozitarın ticarət bölməsində olan mövcud qiymətli kağızların bloklaşdırılmadan azad olunması barəsində sərəncam verilir. Bloklaşdırılmadan azad olunduqdan sonra (bu vaxtdan etibarən):

- Birjada iştirak edən birja üzvünün netto-öhdəlikləri və netto-tələbləri üzrə hesablaşmaları başa çatmış hesab olunur;
- Netto-öhdəliklərin və netto-tələblərin hesablaşmasına salınmış müqavilələr üzrə birja iştirakçılarının öhdəlikləri artıq yerinə yetirilmiş hesab olunur.

Klirinq fəaliyyəti zamanı istifadə olunan əsas terminlərə nəzər salmaq:

- Bakı Fond Birjası (BFB) – bu birja Azərbaycanda klirinq əməliyyatlarının təşkilatçısı qismində çıxış edir.
- Klirinq iştirakçısı – Bu iştirakçılar qiymətli kağızlarla klirinq xidmətinin göstərilməsi haqqında sövdələşmələri imzalayan birja iştirakçılarıdır.
- Klirinq sistemi – Sistem özündə texniki-proqramlaşma vasitələrini, məlumat bazalarını, telekommunikasiya vasitələrinin proqram təminatını və.s zəruri elementləri birləşdirir ki, bu sistem vasitəsilə əməliyyatlar reallaşdırılır.
- Depozitar – qiymətli kağızlara üzrə tələblərə əsasən hesablaşmalar aparan tərəfdir. Bu tərəf qismində Azərbaycanda BFB çıxış edir.
- Hesablaşma Mərkəzi - qiymətli kağızlar üzrə hesablaşmalar aparır və bu funksiyanı Bakı Fond Birjası həyata keçirir.

Dünyada mövcud olan böyük birjalarda 1 gün ərzində yüz milyondan çox səhm alqı-satqısı baş verir. Buna misal olaraq London, Nyu-York, Tokio fond

birjalarını göstərmək olar. Bu səbəbdən də böyük birjalar ödənişlərin və qiymətli kağızların çatdırılmaları səviyyələrinin azaldılması məqsədi ilə qarşılıqlı tələblərin qarşılıqlı hesablamalar sistemini tətbiq edir. Bu sistem məhz klirinq sistemidir.

Klirinqin və hesablamaların mahiyyəti və funksiyaları.

Klirinq – qarşılıqlı tələb və öhdəliklərin hesabıdır. Birja klirinqi birja ticarətinin üzvləri arasında olan klirinqdir.

Hesablamalar - birja klirinqinin gedişatında müəyyən edilmiş öhdəliklərin icrası prosesidir. Klirinq və hesablamaların ehtiyacı bazar ticarətinin təşkilindən əmələ gəlir.

Ən sadə bazar əməliyyatları üç hissədən təşkil olunmuşdur:

- Satıcının və alıcının arasında sövdələşmənin nəticəsi;
- Sövdələşmə üzrə hesablamalar;
- Malın və pul vasitələrinin ötürülməsi yolu ilə müqavilənin icrası.

Ən sadə sövdələşmə alıcı ilə satıcı vasitəçilərsiz birbaşa aralarında razılığa gəlirlər. Amma müasir birjalarda satıcı ilə alıcı arasında sövdələşmə nadir hallarda vasitəçilərsiz baş tutur.

Birja bazar müqavilələrinin bütün hissələrini ayırmaq olar:

- Sövdələşmələrin bağlanması müştərilərin və birja vasitəçilərinin arasında həyata keçirilir;
- Müqavilə üzrə bütün hesablamalar, ona cəlb edilmiş tərəflərin öhdəliklərinin üzə çıxardılması klirinq prosesi ilə icra edilir;
- Müqavilələrin icrası prosesi Hesablamalar adlanır.

Müasir birja sistemlərində klirinq və hesablamalar növbəti ilkin şərtlərin mövcudluğu nəticəsində mümkün olur.

Birincisi, uyğun olan texnologiya imkanlarının mövcudluğu:

- İnformasiyanın ötürülmə vaxtının azaldılması;
- Hesablamaların elektron sistemlərinin yaradılması və məlumat bazalarının saxlanması;
- Pul vasitələrinin sürətli və səhvsiz ötürülməsi. **(22. Ədəbiyyat)**

İkincisi, klirinq və hesablamalar üçün ixtisaslaşdırılmış təşkilatların və birja strukturlarının yaradılması: klirinq palatası, fond-depozitariləri və s.

Üçüncüsü, klirinq və hesablamaların mexanizmlərinin hazırlanması və daimi təkmilləşdirilməsi. Ümumiləşdirilmiş növdə birja klirinqinin və hesablamalarının növbəti əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- Bağlanmış birja müqavilələrinin qeydiyyatı prosesinin təminatı;
- Qeydiyyatata alınan müqavilələrin hesabı;
- Birja müqavilələrinin iştirakçılarının ödənişlərinin hesabı;
- Birja müqavilələri zamanı zəmanət verilməsinin təminatı;
- Pul hesablamalarının təşkil edilməsi;
- Bağlanmış birja sövdələşməsi üzrə birja məhsulunun çatdırılmasının təmin edilməsi.

Klirinqin və hesablamaların ümumi təsviri. Klirinq və hesablama əməliyyatları birja müqavilələrinin bağlanılmasından sonra başlanılır və müəyyən mərhələlərdən keçir.

Klirinq və hesablamalar aşağıdakılardır:

- Qiymətli kağızlar bazarında klirinq əməliyyatları, fyuçers müqavilələri bazarında klirinq əməliyyatları;
- Təmərküzləşmənin səviyyəsi, təklidə birjanın klirinqi, birjalararası milli klirinq, ölkələrarası klirinq;
- Xidmət göstərilən sahə;
- Klirinq palatası iştirakçıları arasında klirinq, birja üzvlərinin arasında klirinq, başqa sxemlər;

Klirinq və hesablamaların təşkili bir neçə prinsiplərə riayət olunmasına əsaslandırılmışdır:

1) Klirinq və hesablamalar əsasən ixtisaslaşdırılmış orqan tərəfindən həyata keçirilir. Bu azad hüquqi təşkilat da ola bilər - Klirinq palatası və ya birjanın ixtisaslaşdırılmış struktur bölməsi.

2) Birja iştirakçıları vasitəsilə müxtəlif idarəetmə və hesablama haqqında tələblərin icra olunması və müştərilərin maraqlarının qorunması nöqtəyindən bəzərindən böyük əhəmiyyətə malikdir.

3) Bağlanmış birja müqavilələri hesab-klirinq sisteminə yalnız o halda icazə verilir ki, onların qeydiyyatından və bütün rekvizitlərin yoxlanılmasından sonra daxil edilir. Əks təqdirdə onlar klirinqdən istifadə edə bilməzlər.

4) Klirinqin və hesablamaların sərt vaxt cədvəli mövcuddur. Klirinq və hesablamalar prosesində hər əməliyyat ciddi məhdudlaşdırılmış vaxt intervalına malikdir.

5) Bu sistem bağlanmış birja müqavilələrinin icrasına zəmanət verir. Klirinqin və hesablamaların mexanizmi zəmanət verir ki, əgər birja sövdələşməsinin tərəflərindən biri öz öhdəçiliyini yerinə yetirə bilməsə, birja strukturu öhdəliyin icrasını öz üzərinə götürür. **(22. Ədəbiyyat)**

Risqlərin əsas növləri. Hesab-klirinq sisteminin xidmətlərindən yararlanan birja bazarının üzvləri müqavilələrin bazar xarakterinə görə öz kapitalları ilə və yaxud da pul vasitələri ilə daim riskə uğrayırlar. Riskləri 3 əsas növə ayırmaq olar:

- Bazar;
- Kredit ;
- Sistem riskləri.

Bazar riski - fond və ya fyuçers bazarında qiymətlərin tərəddüdüylə bağlı yaranan riskdir. Klirinq-hesablama prosesi ümumiyyətlə müəyyən edilmiş anda baş verir. Bu səbədən ehtimal qiymət dəyişikliyinə zərərə uğramaq ehtimal variantı vardır.

Risqlərin mühüm növlərindən biri də, qiymətli kağızların və fyuçers müqavilələrinin dünya bazarında hesablama müddətlərinin uyğun olmadığına görə yaranan dövlətlərarası bazar riskidir. Misal üçün, digər dövlətdə qiymətli kağız almış broker bu ölkədə hesablama müddətlərinin uyğun olmamasına görə həmin vaxt onu öz ölkəsində sata bilmir.

Kredit riski - bu klirinq və hesablamalar prosesinin hər bir dövriyyəsində yaranan hesablama vaxtın olmaması riskidir. Bu risk çox az sayda qeydə alınır

və birja ticarəti prosesinin broker-iştirakçıları arasında minimuma endirilmişdir, ona görə ki, inkişaf etmiş birja bazarı və onun infrastrukturunu şəraitində ödənişlərə zəmanət verilməsinin ideal sistemləri yaradılmışdır.

Sistem riski - kompyuter sistemlərinin və əlaqə sistemlərinin fəaliyyəti nəticəsində baş verən itkilərin riskinə aiddir.

Hal-hazırda birja sistemlərinin təşkilatçıları sadalanan risklərin minimuma endirilməsi yollarını axtarırlar.

Onlara ilk növbədə aşağıdakılardır:

Hər şeydən əvvəl - bu birja prosesinin bütün üzvləri arasında etibarın yüksək dərəcəsindən asılıdır. Öz yoldaşlarının etibarını itirmiş broker bir qayda olaraq, daha birja müqavilələrində iştirak etmirlər. Burdan belə qənaətə gəlmək olar ki, müqavilə həm yazılı surətdə həm də şifahi etibar əsasında nəticə verə bilər.

Başqa yol - birja iştirakçılarının öz vəsaitləri hesabına birjalar və yaxud da klirinq təşkilatları yanında böyük zəmanət fondlarının yaradılmasıdır. Bütün hesab zənciri bölmələrinin hər hansı birində ödənişdə nasazlıq halında, zəmanət fondları ödənməmənin riskini öz üzərinə götürür və onu tamamilə zərərsizləşdirir.

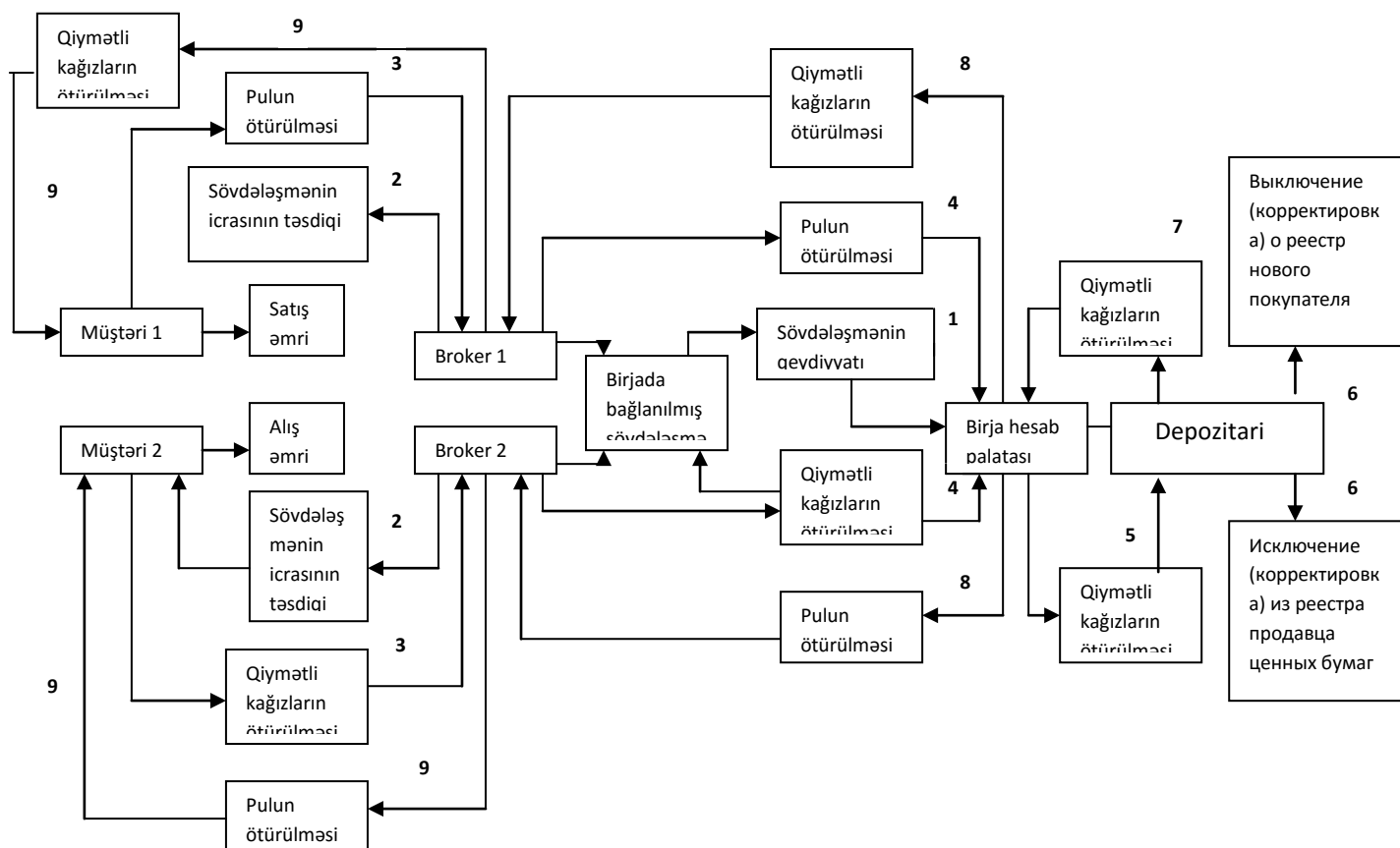
Təşkilatın mükəmməlləşdirməsi və klirinq hesablamaları texnologiyaları birja fəaliyyətinin inkişafında mühüm yer tutur. Klirinqin və hesablamaların bütün prosesinin kompyuterləşdirilməsi nəticəsində rekvizitlərin yoxlanılması və sənədlərin dövriyyəsinin rəsmiləşdirilməsi sürətlənir, gözlənilməyən səhvlərdən sığorta olunur, hesab aparır, informasiyanı saxlayır və s. əməliyyatları aparır.

Fond bazarında klirinq və hesablamalar. Bazar iqtisadiyyatı ölkələrində fond bazarının özünə məxsus sistemi vardır. Bu sistem milli fond bazarının xüsusiyyətlərindən asılı olaraq ayrı-ayrı funksiyaları yerinə yetirir.

Birja fəaliyyətində birja klirinqi və hesablamalarının ümumi sistemi hələ hazırlanmamışdır. Hər iri birjada klirinq və hesablama prosesləri müstəqil təşkil olunur və ümumi, eləcə də fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Bundan fərqli olaraq, fyuçers müqavilələri bazarında klirinq və hesablamaların qiymətli kağızlar bazarı klirinqi və hesablamalarından nəzərə çarpacaq dərəcədə fərqləri vardır.

: Bir sahibkardan digər sahibkara satılmış qiymətli kağızın yenidən qeydə alınmasının ehtiyacı fond bazarında hesab-klirinq prosesinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biridir. Hesab aparılmasının əsas mərhələləri - fond birjasında qiymətli kağızlarla bağlanmış müqavilələrinin klirinq prosesinə aşağıdakıları göstərmək olar:

- 1) Birjada sövdələşmənin qeydiyyatı;
- 2) Sövdələşmə iştirakçılarının rekvizitlərinin təsdiq edilməsi;
- 3) Pul vəsaitlərinin və qiymətli kağızların müştəridən borkerə verilməsi;
- 4) Pul vəsaitlərinin və qiymətli kağızların birja hesab palatasının borkerinə ünvanlanması;
- 5) Qiymətli kağızların yeni sahibkara qeyd olunması üçün, Hesab palatasının depozitari mərkəzinə verilməsi;
- 6) Qiymətli kağızların depozitaridə yeni sahibinə yenidən qeydə alınması;
- 7) Qiymətli kağızların birjanın hesab palatasına geri verilməsi;
- 8) Pul vasitələri və qiymətli kağızların Hesab palatasının cavabdeh brokerinə ötürülməsi;
- 9) Pul vasitələrinin və qiymətli kağızların brokerdən yeni sahibkara ötürülməsi.

Şəkil 1. Fond bazarında hesab-klirinq prosesi.

Hesab-klirinq dövrü sövdələşmənin nəticəsinin və ona görə hesablamalar arasındakı vaxtdır və əsasən hesab dövrü adlanır. İnkişaf etmiş ölkələrdə maliyyə bazarının hesab dövrü gücləndirilmişdir. Hərçənd qiymətli kağızların tipindən asılı olaraq fərqlənilir. Hesablamaların vaxtı aşağıdakı düsturla təyin edilir:

$$D=T+p,$$

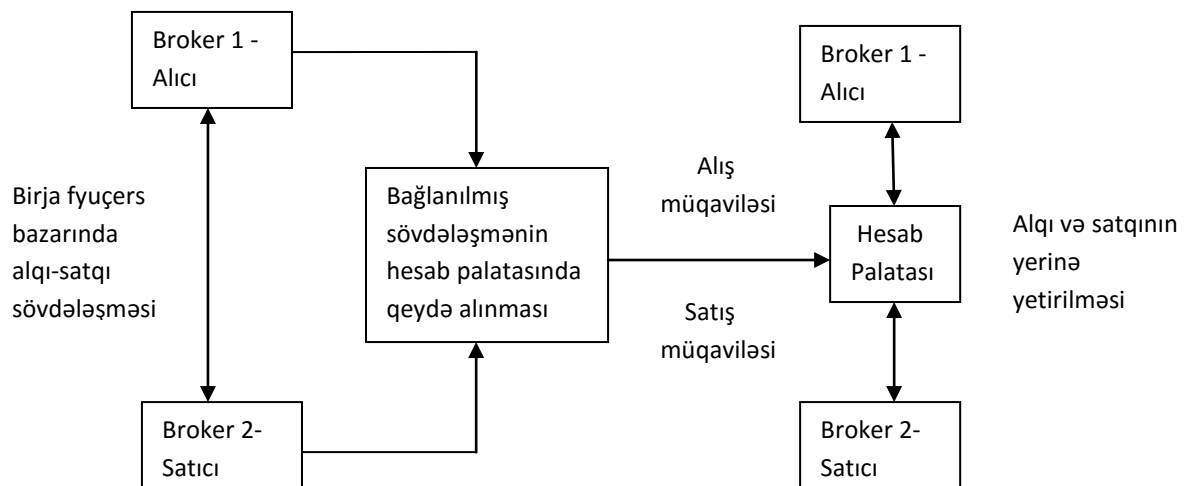
T – sövdələşmənin nəticəsinin tarixidir; p – hesablama edilmiş günlərin miqdarıdır. Misal üçün, İngiltərədə qiymətli kağızlar üzrə hesablamaların müddəti 10, istiqraz vərəqələri üzrə 2, fyuçers müqavilələri üzrə 1 günə bərabərdir.

Fyuçers müqavilələri bazarında klirinq və hesablamalar prosesinin iki cür xüsusiyyəti vardır:

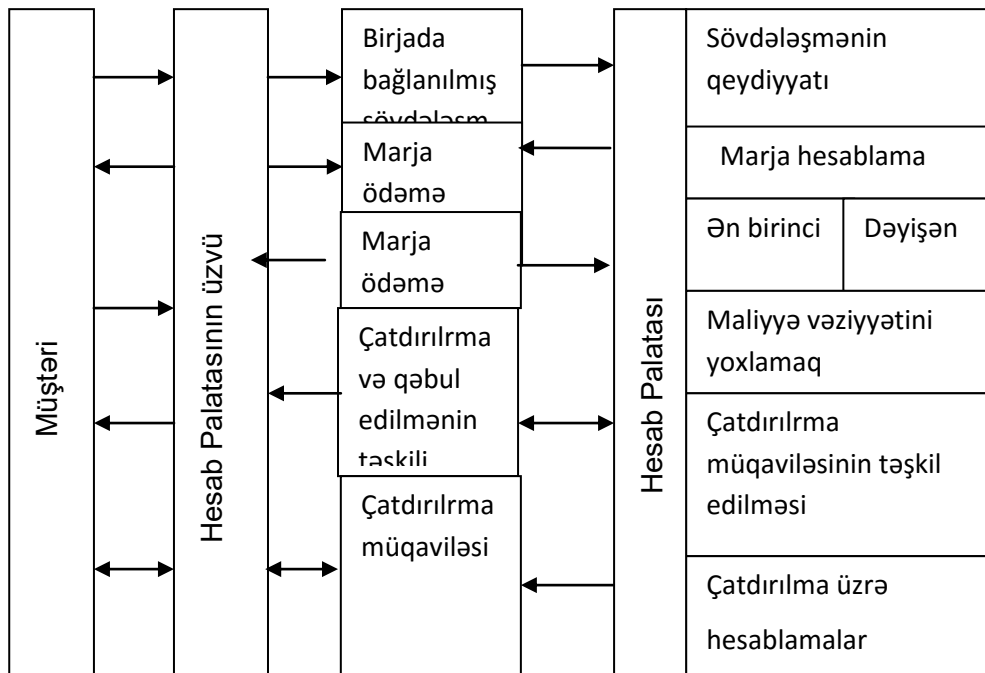
Birincisi, Hesab palatası birjada bağlanmış və qeyd olunmuş fyuçer müqavilələrinin tərəfi olur.

İkincisi, o ehtiyat yığımlar mexanizminin köməkliliyi ilə, bağlanmış müqavilələrinin icrasının zəminidir.

Ümumilikdə Hesab palatası fyuçers ticarətində bütün alınmış və satılmış müqavilələr üzrə klirinqin və hesablamaların funksiyalarını həyata keçirir, zəmanət verir və onların icrasını təşkil və idarə edir.

Şəkil 2. Fyuçers sövdələşmələri bazarında hesab (klirinq) palatasının rolu.

Şəkil 3. Fyuçers sövdələşmələri bazarında hesab-klirinq prosesin əsas mərhələləri.

Fyuçers müqavilələri bazarında hesab-klirinq prosesi yuxarıda qeyd olunanlarla məhdudlaşmır. Məsələn, birja müqavilələrinin qeydiyyat mərhələsinə texnoloji bir sıra mərhələlər daxil oluna bilər: kompüter sistemində müqavilənin daxil edilməsi, onun və rekvizitlərin yoxlanılması, qeydiyyatı, bazarlar və iştirakçılar üzrə bölgüsü və s.

Onuda qeyd edək ki, Hesablama palatası, hesablamaları həm ilkin, həm də dəyişən marja üzrə edir. Marja hesablaması metodları birjalar üzrə müxtəlifdir, çünki bəzi hallarda fyuçers birjalara hesablamaların öz sistemini yaradır və ya bir neçə birja hesablamaların və marja yığımlarının vahid mexanizmindən istifadə olunur.

Klirinq və hesablamalar sisteminin inkişaf istiqamətləri. Birja bazarında klirinq sistemlərinin sonrakı inkişaf mərhələlərinə aşağıdakıları göstərmək olar:

- Bir sövdələşməyə düşən klirinq və hesablamalar üzrə xərclərin ixtisarı;
- Klirinq və hesab əməliyyatlarının həyata keçməsinin müddətlərinin ixtisarı yolu ilə klirinq və hesablamalar prosesinin tezləşdirilməsi;

- Dünya fond və fyuçers bazarlarında klirinq və hesablamaların qloballaşması.

Göstərilən hədəflər hər şeydən əvvəl aşağıdakıların köməyi ilə həyata keçirilir:

- Qiymətli kağızların dematerializasiyasıyla;
- Elektron qiymətli kağızlarla ticarətə keçid və fyuçers müqavilələriylə;
- Dünya birja bazarında hesab dövrlərinin unifikasiyaları ilə.

Qiymətli kağızların dematerializasiyası, yəni hesablar kompyuter sistemində kağızsız elektron yazılar formasında olur, həmçinin qiymətli kağızların vahid milli elektron depozitarisinin yaradılmasına şərait yaradır ki, bu da qiymətli kağızların alqı-satqı prosesini və onların yenidən qeydə alınması ilə bağlı bütün prosesləri əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır. Qiymətli kağızların kağızsız formasından istifadə qiymətli kağızların yoxa çıxması, saxtasının çıxarılması, çətdırmanın ləngiməsi ilə bağlı problemləri aradan qaldırır.

Birja ticarətin elektron formasına keçid iqtisadiyyatın kompyuterləşdirməsinin və əlaqə vasitələrinin böyük inkişafının sayəsində mümkün olur. Bu birja bazarının və onun qloballaşmasının genişlənməsinə imkan yaradır, ticarətin ucuzlaşması, birja ticarətinin çox prosedurlarının asantlaşdırılması, klirinq və hesablama proseslərinin avtomatlaşdırmaları və s. Qarşıda elektron ticarət birja iştirakçılarını geridə qoyaraq bilavasitə özü hər bir müştəriyə maliyyə bazarında müqavilələr bağlamağa razı olacaq.

Müxtəlif ölkələrdə hesab dövrlərinin unifikasiyası milli bazarların beynəlmilləşdirməsi üçün mühüm əlamətdir. **(22. Ədəbiyyat)**

3.2 Maliyyə bazarında sığorta kompaniyalarının fəaliyyət istiqamətləri.

Sığorta təşkilatlarının da əsas məqsədi digər sahibkarlıq subyektləri kimi öz fəaliyyətlərindən müəyyən gəlir əldə etməkdir. Sığortaçı tərəfindən qanunvericiliklə məhdudlaşdırılmayan sığorta və digər fəaliyyətin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə edilən vəsaitlər sığortaçının gəliri adlanır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığortaçıların gəlirləri aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

- Sığorta təşkilatlarının sığorta mədaxili hesabına gəlirləri;
- Sığorta təşkilatları tərəfindən əldə edilən digər gəlirlər;
- Digər mənbələr hesabına qazanılan gəlirlər.

Sığorta mədaxilinin tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- Sığorta müqaviləsinə əsaslanan sığorta haqları üzrə əldə olunan gəlir;
- Sığorta ehtiyatları üzrə qaytarılan məbləğdən əldə olunan gəlir;
- Komissiyon mükafatları üzrə gəlir;
- İTS üzrə işlərin həyata keçirilməsinə yönəldilən vəsaitlərin qənaəti.

Sığorta fəaliyyətindən əldə olunan sair gəlirlər aşağıdakılardır:

- Sığorta ehtiyatları və digər vəsaitlərin yerləşdirilməsindən əldə olunan gəlirlər;
- Depo mükafatlarına hesablanan faizlərin məbləği;
- Reqressin məbləği;
- Sair gəlirlər.

Digər fəaliyyətlərdən əldə olunan digər gəlirlər aşağıdakılardır:

- Əsas fondlar və digər aktivlərin realizəsindən əldə olunan gəlir;
- İcarə haqqı;
- Debitor borclar üzrə məbləğ;
- Hesabdan silinən kreditor borclar;

- Qanunvericilik ilə qadağan olunmamış fəaliyyətdən əldə olunan digər gəlirlər.

“Sığorta fəaliyyəti haqqında“ Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən sığorta etdirən şəxsin bank, istehsal və ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağandır. Rəsmi təsnifatın əsasında sığortaçının gəlirlərinin qruplaşmasının müxtəlif variantları mövcuddur.

Gəlirlərin mənbəyindən asılı olaraq, sığorta təşkilatlarının gəlirlərini şərti olaraq üç qrupa bölürlər:

- 1) Sığorta əməliyyatları nəticəsində olunan gəlirlər;
- 2) İnvestisiya fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan gəlirlər;
- 3) Sığorta əməliyyatları ilə əlaqədar olmayan fəaliyyət növləri nəticəsində əldə olunan gəlirlər.

Sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər. Bu gəlirlər sığorta etdirən şəxsin gəlir bazasını və həm də sığorta büdcəsinin təşkilinin əsas şərtlərini tamamlayan mühüm mənbələrdəndir. Bu gəlirlərin tərkibinə aşağıdakılar aiddir:

- Sığorta mükafatları :
 - 1) Birbaşa sığorta üzrə sığorta mükafatları ;
 - 2) Birgə sığorta qaydasına uyğun olaraq əldə edilən sığorta mükafatları ;
 - 3) Yenidən sığorta qaydalarına uyğun olaraq əldə edilən sığorta mükafatları.
- Yenidən sığorta üzrə alınan məbləğlər;
- Komission broker mükafatları.

Sığorta fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərin mərkəzi elementi sığorta tədiyyələridir. Sığorta xidmətinin satış qiyməti sığorta tədiyyəsidir.

Sığorta etdirən şəxs tərəfindən sığorta tədiyyələrinin toplanması bir sıra obyektiv amillərlə bağlıdır. Bunlara misal olaraq: bazar şəraiti, inflyasiyanın sürəti, qanunvericilik və normativ baza, vergi qoyuluşu sistemi, sığorta bazarının inhisarlaşma səviyyəsi, ssuda faizlərinin dinamikası, dövlətin sosial müdafiəsinin inkişaf səviyyəsi və s. aid edə bilərik. Bunların təsiri sığorta kompaniyasına daxil olan sığorta tədiyyələrinin axınını artırır ya da azaldır. **Cədvəl 1.**

01.01.2014-cü il vəziyyətinə sığorta haqları , min AZN

	2000	2005	2006	2009	2012	2014
Könüllü sığorta növləri.	13040,2	76820	83773,1	136459,9	178879,7	284669,5
Şəxsi sığorta	1911,4	13110	18290	38388	30265,6	161659,2
Əmlak sığortası	8696	50110	47765,3	73586,3	91999,2	123398,6
Mülki məsuliyyət sığortası	2432,8	13600	17716,9	24104,6	26614,9	16320,4
İcbari sığorta	2478,3	5740	6675,8	49615,4	46182	144511,2
Yekun	15518,5	82560	90448,9	186075,3	342516,7	429181,7

Cədvəldən göründüyü kimi, 2008-ci ilə kimi sığorta haqlarının yığımında artım qeydə alınmışdır. Lakin 2007 –ci ildə başlayan , nəticələri 2010 –cu ildə özünü büruzə verən ümumdünya maliyyə böhranı dövlətin sığorta bazarının inkişaf dinamikasına mənfi təsir göstərmişdir. Eləcədə, sığorta haqlarında 2007-ci ildə 2006-ci ilin yekunu ilə müqayisədə 63,6% və ya 57,55 mln. manat , 2008-ci ildə isə 2007-ci ilin yekunu ilə müqayisədə 21,1 % və ya 31,26 mln.manat artım qeydə

alınmış, 2009-cu ildə isə 2008-ci ilin yekunu ilə müqayisədə 8,9 % və ya 15,95 mln. manat azalmışdır.

Sığorta haqlarının strukturunda könüllü sığorta növləri üzrə sığorta mükafatlarının həcmi daha böyükdür. Buna baxmayaraq, 2000-ci ildə könüllü sığorta üzrə yığım ümumi yığımın 84 % -ni təşkil etdiyi halda, 2008-ci ildə bu göstərici 76,2 %-ə, 2014-cü ildə isə 73,3 % qeydə alınmışdır. Bu zaman müqabilində bir neçə icbari sığorta haqqında qanunların qəbulu nəticəsində onun da ümumi sığorta haqlarının tərkibində payı xeyli artıma uğramışdır. 2000-ci ildə icbari sığorta üzrə yığım ümumi yığımın 16 %-ni təşkil etdiyi halda, 2008-ci ildə 23,7 %, 2014- cü ildə isə 36,7 %-ə qalxmışdır. Bunuda nəzərinizə çatdıraq ki, könüllü sığortanın tərkibində əmlak sığortası daha çox (2009-cu ildə 39,7%), şəxsi (2012-ci ildə 20,6 %) və məsuliyyət sığortası (2014 –cü ildə 13,0 %) isə az çəkiyə malikdir.

Sığorta qurumu ümumi riskin müəyyən payını qəbul edə və sığorta mükafatının adekvat hissəsini əldə edərək yenidən sığorta mexanizminin köməyi ilə sığorta əməliyyatlarına cəlb olunması onu sığorta fəaliyyətindən alınan gəlirin mənbəyi olan yenidən sığorta mükafatlarını artırmağa şərait yaradır. Regionda yenidən sığortanın inkişaf etməsi səviyyəsindən asılı olaraq yenidən sığorta etdirən şəxs kimi iştirak edən sığorta kompaniyası sığorta hadisəsi zamanı yenidən sığortaya təqdim olunan risklər üzrə dəyən zərərlərin payı üzrə ödəniş əldə edərək öz gəlir bazasını genişləndirir.

Sığorta müdafiəsinin təqdim olunması ilə yanaşı sığortaçı qurum vasitəçi funksiyası rolunda fəaliyyət göstərir. Misal üçün, riskin təkrarən sığortaya təqdim olunması sxemində ilkin sığortaçı yenidən sığorta etdirən şəxsə real riski təklif etdiyinə görə komission mükafatına layiq görülür. Sığorta təşkilatı hər hansısa riski digər sığorta təşkilatına təqdim etdikdə komission və broker mükafatına layiq görülür.

İnvestisiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər. Sığorta təşkilatlarının investisiya fəaliyyəti birbaşa sığortayla əlaqədar olmur. O, sığorta etdirən şəxslərin sığorta haqlarının kapital qoyuluşu mənbəyi kimi istifadə olunmasına əsaslanır. Müəyyən zaman müddətində sığorta etdirən şəxsin sərəncamında qalan sığorta mükafatları müəyyən olunmuş qaydalar üzrə investlənir və sığorta təşkilatına investisiya gəliri gətirir. Sığorta işində investisiya fəaliyyəti dedikdə əsasən - qüvvədə olan sığorta qanunvericiliyinin tələblərinə riayət etməklə yüksək gəlir əldə etmək məqsədi ilə sığorta etdirən şəxsin öz vəsaitinin və sığorta ehtiyatlarının etibarlı yerləşdirilməsi başa düşülür.

İnvestisiya imkanı nöqteyi-nəzərindən həyatın uzunmüddətli sığortası üzrə ehtiyatlar daha münasibdir, ona görə ki, bu ehtiyatlar uzun müddət ərzində sığortaçının sərəncamında qalırlar.

İnvestisiyalardan əldə edilən gəlirlərə bank əmanətləri üzrə faizlər, səhmlər üzrə dividendlər, qiymətli kağızlar və daşınmaz əmlak üzrə gəlirlər aiddir. Sığortaçının investisiya gəliri əsas gəlir mənbəyidir. Sığortaçı bu mənbə hesabına müştərilərinə əlavə xidmət təklif edir, sığorta əməliyyatları üzrə mənfi nəticələri ört basdır edir.

Digər gəlirlər aşağıdakılardır:

- Depo mükafatlarına hesablanan faizlərin məbləği.
- Reqress qaydasına uyğun olaraq əldə edilən gəlirlər.
- Əsas fondlar, maddi qiymətlilər və digər aktivlərin realizəsindən əldə olunan gəlirlər.
- İcarədən əldə olunan gəlirlər.
- Sığorta ehtiyatlarının qaytarılma məbləği.
- Konsultasiya, tədris və s.

Yenidən sığorta müqaviləsinin imzalanması zamanı yenidən sığorta etdirən qismən və yaxud tam həcmdə yenidən sığorta mükafatını depozitə qoyması üzrə

şərtlər nəzərdən keçirilir. Müqavilənin müddətinin sona çatması və sığorta hadisəsinin baş verməməsi zamanı mükafat depoya əlavə edilən faizlərlə birlikdə yenidən sığortaçıya verilir.

Sığorta təşkilatı mülki qanunvericilik çərçivəsində müştərinin marağını ifadə etmək və eləcə də sığorta hadisəsində günahı olan şəxsə qarşı reqress şikayətini etmək hüququnu özündə saxlayır. Məbləğlərin reqress qaydasına uyğun olaraq daxil edilməsi sığorta təşkilatı tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməsindən sonra icra olunur. Bununla əlaqədar olaraq sığorta kompaniyasının sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsi üzrə xərcləri kompensasiya edir.

Sığorta tikinti-təsərrüfat obyektini kimi təsərrüfat fəaliyyətində istifadə edilməyən əsas fondları realizə etmək hüququna malikdir. Bu zaman gəlir realizədən əldə alınan mədaxillə xərclərin məbləği üzrə artırılmış əsas fondların balans məbləği arasında mövcud olan fərq kimi nəzərə alınaraq hesablanır. Sığorta təşkilatına məxsus olan əmlak da icarəyə verilə bilər. Bu halda da icarə haqqı gəlir mənbəyinə çevrilir.

Sığorta təşkilatlarında sığorta ehtiyatlarının qaytarılması xüsusi hesablaşmalar vasitəsilə həyata keçirilir. Bu sığorta ehtiyatlarının azaldılma məbləğidir.

Sığorta təşkilatlarının gəlir mənbələrindən biri də konsultativ işlərin görülməsi və tədrisidir. İxtisaslı heyəti olan sığorta təşkilatı risk menecmenti və proqram məhsullarının tərtib olunması üzrə xidmətləri təqdim edir və mütəxəssislərin təhsil almasını həyata keçirir.

3.3 Müasir dövrdə maliyyə bazarının problemləri.

Hal-hazırda maliyyə bazarında baş verən əsas problemlər ondan ibarətdir ki, bu bazarda informasiya bazası təkmil deyil, şəffaflıq kifayət qədər təmin edilməyib, investorlar bu bazara az maraq göstərirlər və.s. marağın az olmasının əsas səbəbi kimi isə maliyyə sahəsində savadlılıq dərəcəsinin səviyyədə olmamasıdır. Qeyd edilən problemlərin aradan qaldırılması üçün aidiyyəti orqanlar tərəfindən xarici təcrübənin öyrənilməsinə və tətbiqinə ehtiyac vardır. Bunun üçün müxtəlif dövlət proqramları hazırlana, layihələr reallaşdırıla bilər. Eləcədə Azərbaycanda bu sahənin yeni yaranması ilə əlaqədar olaraq bizdədə belə problemlər mövcuddur. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrində mövcud olan metod və mexanizmlər araşdırılaraq ölkəmizdə tətbiq oluna bilər. Bu ölkəmizdə maliyyə bazarının inkişaf etdirilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Səmərəli fəaliyyət göstərən bazar iqtisadiyyatının başlıca göstəricilərindən biri də maliyyə bazarı sisteminin tərkib elementi olan qiymətli kağızlar bazarıdır. Qiymətli kağızlar bazarının inkişafı da məhz maliyyə bazarının tərkib elementi kimi çox vacibdir. Heç bir ölkədə inkişaf etmiş qiymətli kağızlar bazarı olmadan yüksək iqtisadi inkişafdan danışmaq mümkün deyildir. Qiymətli kağızlar bazarında dövlət qiymətli kağızları xüsusi yerə və rola malikdir. Dövlət qiymətli kağızları dedikdə, beynəlxalq təcrübədə mərkəzi hökumət tərəfindən buraxılan və ya zəmanət verilən qiymətli kağızlar başa düşülür. İnvestisiya nöqtəyi – nəzərindən yanaşıldıqda isə dövlət qiymətli kağızları maliyyə layihələrinə sənədləşdirilmiş investisiyalar kimi çıxış edirlər. Dövlət qiymətli kağızlarına etibar olduqca yüksəkdir, çünki emitentlərdən fərqli olaraq dövlətin müflüsləşməsi demək olar ki, qeyri-mümkündür.

Dünyada istiqraz, veksəl, not, sertifikat və s. kimi müxtəlif növ dövlət qiymətli kağızları vasitəsilə fond bazarında əməliyyatlar həyata keçirilir. Bu qiymətli kağızların hamısı bütövlükdə borc öhdəliyidir. Dövlət qiymətli kağızları adından da məlum olduğu kimi dövlət tərəfindən buraxılaraq dövlətin daxili borclanmasını təzahür edir. Dövlət qiymətli kağızları digər qiymətli kağızlara

nisbətən əhəmiyyətli üstünlüklərə malikdir. Belə ki, dövlət qiymətli kağızlarının investisiyalar üçün yüksək etibarlıq səviyyəsi və gəlirlərin itirilməsi riskinin minimum olması diqqəti cəlb edir. Dövlət qiymətli kağızlarının bu xüsusiyyətlərə malik olması digər qiymətli kağızlarla və ya kapital qoyuluşları istiqamətləri ilə müqayisədə dövlət, qiymətli kağızlarla əməliyyatlara güzəştli vergiqoymanın tətbiqini daha da genişləndirir. Əksər hallarda dövlət qiymətli kağızları vasitəsilə aparılan əməliyyatlar və həmin əməliyyatlardan əldə edilən gəlirlər vergidən azad edilir. Bununla yanaşı maliyyə bazarının inkişafında bank sektoru da aparıcı yerə malikdir. Hər bir ölkədə kommertiya bankları qanunvericiliklə müəyyən olunmuş bank əməliyyatlarını icra edirlər. Ümumilikdə maliyyə bazarında kommertiya bankları tərəfindən reallaşdırılan bank əməliyyatlarını 3 qrupda birləşdirmək olar:

- 1) Kommertiya bankları tərəfindən reallaşdırılan aktiv əməliyyatlar ;
- 2) Kommertiya bankları tərəfindən reallaşdırılan passiv əməliyyatlar ;
- 3) Kommertiya bankları tərəfindən reallaşdırılan vasitəçilik əməliyyatları.

Kommertiya banklarının maliyyə bazarlarında əsas rolu ondan ibarətdir ki, o birbaşa olaraq biznesin inkişafına təkan verir. Milli iqtisadiyyatın yenidən qurulduğu bir zamanda ölkənin öz istehsalı olan malların xüsusi çəkisinin yüksək olması vacibdir. Buna da yalnız yerli müəssisələrin sürətli inkişafı nəticəsində nail olmaq olar. Yeni yaranan müəssisələrin vəsait çatışmamazlığını nəzərə alsaq, kreditin zəruriliyini aydın görmək olar. Beləliklə, yeni yaranmış müəssisələrin əsas və dövriyyə fondlarının maliyyələşməsi, yeni biznesin yaradılmasındakı maliyyə problemlərin aradan qaldırılmasının yeganə yolu bank kreditləridir. Bu prosesdə həm dövlət, həm banklar, həm də kredit alan tərəf maraqlıdır. Bank kredit vasitəsilə maliyyələşmə prosesi apararaq ölkə iqtisadiyyatının inkişafına kömək edir. Həm də öz sərbəst vəsaitlərini dövriyyəyə buraxaraq mənfəət əldə edir. Kredit alan subyekt isə öz təsərrüfatını quraraq həm mənfəət əldə edir, həm də vergi ödəməklə ölkədə sosial bərabərsizliyin aradan qaldırılmasında iştirak edir. Kredit siyasəti yalnız makromaliyyə sabitliyi naminə

deyil, istehsalın canlandırılması və sağlamlaşdırılmasına və bütövlükdə iqtisadi konyukturanın yaxşılaşdırılmasına kömək etməlidir. Bu da öz növbəsində kredit bazarının kompleks inkişafını tələb edir.

İnvestisiya qoyuluşu üçün dövlətin seçilməsinə təsir edən mühüm faktorlardan biri də vergi qanunvericiliyidir. Dünya ölkələrinin vergi qanunvericiliyi biri-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Xarici şirkətlərdən əsas halda mənfəət vergisi, kapital artımına tətbiq edilən vergi, ƏDV (Əlavə Dəyər Vergisi) tutulur. Mənfəət vergisi müxtəlif dövlətlərdə müxtəlif cürdür; Məsələn: Bu vergi Böyük Britaniyada 25-35%, Belçikada 30- 39%, Finlandiyada 37%, Almaniyada 56%, Yaponiyada və İspaniyada isə 35% təşkil edir. Dolayı vergilər içərisində isə ƏDV əsas yer tutur. Bu verginin orta stavkası Böyük Britaniyada 15%, Belçikada 19%, Fransa 18,6%, İtaliyada 19% təşkil edir. Lakin respublikamızda xarici şirkətlərin fəaliyyət nəticələrinə tətbiq olunan vergilərin sayı və dərəcəsi yerli şirkətlərdən o qədər də fərqli olmur. Elə vaxt olur ki, investisiya iqliminin təkmilləşdirilməsi və maliyyə bazarının stimullaşdırılması məqsədilə bəzi güzəştlər də nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinə əsasən istər xarici, istərsə də, yerli şirkətlərə 20% mənfəət vergisi, 18% ƏDV tətbiq olunur. Bu isə İEÖ-lə müqayisədə xeyli aşağı faiz dərəcələridir.

Bir sıra dövlətlərdə xüsusi regionlar mövcuddur ki, burada fəaliyyət göstərən xarici kompaniyalara güzəştli vergi tətbiq edilir və onlar vergidən tamamilə azad olunurlar. Buna misal olaraq, İtaliyada ölkənin geridə qalmış rayonlarına investisiya qoyan xarici investor 10 il müddətinə vergi ödəmir. Fransada xüsusi sahibkarlıq zonaları adlanan ərazilərdə (Dyunkern, La Sot, La Sena) yaradılan müəssisələrə proferensial vergi rejimi tətbiq edilir. Bu rayonlarda fəaliyyət göstərən kompaniyalar ilk 10 il ərzində vergidən azad olunurlar. Xarici investora vergi güzəşti tətbiq olunan dövlətlərə, eləcə də Lixteşteyn, Bermud adaları, Normand adaları, Antil adalarını və s. göstərmək olar.

Əlverişli investisiya mühiti yaratmaq və eləcə də maliyyə bazarının stimullaşdırılması üçün tətbiq edilən güzəştlərin nə qədər əhəmiyyətli olduğu artıq əksər ölkələr tərəfindən qəbul olunmuşdur. Həm yerli, həm də xarici investora əlverişli şərait yaratmaq üçün son bir neçə on ildə azad iqtisadi zonalardan geniş istifadə olunmağa başlanılmışdır. Azad iqtisadi zona fenomeni məhdud ərazidə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul fiziki və hüquqi şəxslərə vergi, valyuta-maliyyə, sosial və gömrük güzəştlərinin tətbiqini nəzərdə tutur. Yəni, burada kompleks güzəştlər sistemi mövcud olur və bu da əcnəbi investorları özünə cəlb edir.

Əcnəbi investor həmişə kapital qoyduğu ölkədə qarşılaşa biləcəyi risk barədə düşünür. Risk dedikdə əsasən, xarici investorun qoyduğu vəsaitlərin itirilmə ehtimalı başa düşülür. İnkişaf etmiş ölkələrdə investisiya bankları və xüsusi təşkilatlar tərəfindən investorlar üçün xüsusi xidmət – risk qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. İntestor investisiya qoyuluşu həyata keçirmək istədiyi ölkədə həm siyasi həm də iqtisadi vəziyyəti bilmədiyi üçün o, belə şirkətlərə müraciət edərək qarşılaşacağı risklər barədə məlumatlanır və investisiya portfelində nəzərdə tutulan qiymətli kağızların strukturunda və təyinatında dəyişiklik etmək imkanına nail olur. Ancaq, təəssüf ki, respublikamızda belə şirkətlərə rast gəlinmir və bu da dolayısıyla investorların sayının çoxalmasına və bununla da, maliyyə bazarının gözlənilən inkişafına maneçilik törətmiş olur. **(21. Ədəbiyyat)**

İnkişaf Etmiş Ölkələrdə maliyyə bazarının ən mühüm subyektlərindən biri investisiya banklarıdır. İntestisiya bankları bazara öz qiymətli kağızlarını çıxararaq maksimum gəlir əldə etmək istəyən müxtəlif şirkətlərə, səhmdar cəmiyyətlərə və hətta hökumətə bu istiqamətdə xidmət göstərən təşkilatlardan təşkil olunmuşdur. İntestisiya banklarının kommertiya banklarından mühüm fərqi ondadır ki, onlar kredit vermir və depozit fəaliyyətin ilə məşğul olmurlar. Bunun əsas üstünlüyü odur ki, əgər bir şirkət maliyyə vəsaiti qıtlığı ilə üzləşmişdirsə o, kommertiya bankına müraciət edərək kredit götürə və yüksək faiz xərci ödəmək əvəzinə investisiya bankına müraciət edərək öz istiqrazını və ya səhmini emissiya edə və özünün müvəqqəti çətinliyini aradan qaldıra bilər. Belə olduqda şirkət bu işləri

bütünlükdə investisiya bankına həvalə edə və şirkətin qiymətləndirilməsini həyata keçirərək bütün inzibati işləri görə və qiymətli kağızların reallaşdırılmasına köməklik göstərir. Ölkəmizdə investisiya banklarının fəaliyyət göstərməməsi bir çox çətinliklər yaradır və maliyyə bazarının bir çox problemlərinin aradan qaldırılması prosesini ləngidir. İnvestorların və emitentlərin sayının az olmasının əsas səbəblərindən biri də komməriya banklarında kreditlərə yüksək, depozit qoyuluşuna isə aşağı faiz dərəcəsinin tətbiq olunmasıdır. Belə olduqda gəlir əldə etmək istəyən və ya maliyyə vəsaiti çatışmazlığı ilə üzləşən şirkət komməriya bankına üz tutmaqdan kənarlaşır. Bu halda ölkəmizdə investisiya banklarının yaradılmasına kəskin ehtiyac olur ki, sadalanan çətinliklərlə üzləşən şirkətlər maliyyə bazarına çıxışın “açarı” kimi məhz bu qurumların xidmətlərindən istifadə edə bilsinlər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisə və təşkilatların davamlı mənfəətliliyinin təmin olunması, etibarlı tərəfdaşların tapılması, sağlam maliyyə mənbələrinin axtarılması üçün etibarlı və düzgün informasiya mənbəyi lazımdır. Belə informasiyalar müasir standartlara cavab verən uçot və hesabat sistemi vasitəsilə hazırlanır. İnkişaf etmiş əcnəbi ölkələrdə maliyyə hesabatlılığı sistemi yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. Şirkətlər birmənalı qaydada illik maliyyə hesabatlarını ictimaiyyətə təqdim etməyə borcludurlar və bu hesabatların şəffaflığı ictimaiyyətdə şübhə doğurmamalıdır. Buna baxmayaraq ölkəmizdə də Beynəlxalq Maliyyə Hesabat Standartları artıq tətbiq edilməsinə baxmayaraq bu sistem hələ də təkmil fəaliyyət göstərə bilmir və yalnız komməriya bankları və bəzi açıq səhmdar cəmiyyətlər öz illik maliyyə hesabatlarını ictimaiyyətə təqdim edir. Ölkəmizdə son illərdə bu problemin aradan qaldırılması məqsədilə bir çox tədbirlər görülməyə başlanmış və əcnəbi dövlətlərin təcrübələrindən geniş istifadə olunmağa başlanmışdır. **(21. Ədəbiyyat)**

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.

Maliyyə bazarları ilə aparılan təhlilləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə bazarı pul vəsaitlərinin hərəkətinin təşkil edilməsinin xüsusi forma və sferası olub maliyyə münasibətləri sferasında alqı-satqı münasibətlərinin məcmusudur. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə maliyyə resurslarının fasiləsiz olaraq ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, muasir şəraitdə maliyyə bazarları mülkiyyət formasından asılı olmayaraq həm makroiqtisadi səviyyədə, həm də dövlət səviyəsində onların resursları ilə təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Deməli, bazar iqtisadiyyatının inkişafı maliyyə bazarı olmadan mümkün deyil.

Maliyyə bazarlarının tərkibinə qiymətli kağızlar bazarını, kredit bazarını, borc bazarını, kapital, fond və s. aid etmək olar.

Maliyyə bazarının inkişafında banklarında rolunu qeyd etmək lazımdır. Maliyyə bazarının inkişafında bankların rolu dedikdə, əsasən Valyuta bazarı, Kredit bazarı və Sığorta bazarlarını misal göstərmək olar.

Valyuta bazarı əməliyyatlarında ən yüksək həcmə nağd pulların alqı-satqısı deyil, nağdsız valyuta üzərində olan əməliyyatlar təşkil edir. Valyuta bazarında müxtəlif iqtisadi subyektlər arasında qarşılıqlı münasibətlər sistemi bərqərar olur. Valyuta bazarının əsas subyektləri kimi transmilli banklar, kommertiya bankları, ticarət-sənaye və maliyyə şirkətləri, mərkəzi banklar, birjalar, beynəlxalq və regional təşkilatlar, fiziki şəxslər və digərləri çıxış edirlər.

Kredit bazarı — müasir bazar iqtisadiyyatı çərçivəsində maliyyə bazarının ən böyük seqmentlərindən biridir, belə ki, bütünlükdə bazar iqtisadiyyatının sürətləndirən və hərəkətə gətirən ən başlıca mexanizm məhz kredit münasibətləridir.

Kredit münasibətləri — kreditor və borcalan arasında kreditin verilməsi, istifadəsi və borcun bağlanması ilə bağlı yaranana münasibətlərdir.

Sığorta-sığortaçı ilə müqavilə bağlanan (sığorta etdirən) və ya xeyrinə sığorta müqaviləsi bağlanan (sığorta olunan), yaxud qanuna görə sığortalanmış sayılan fiziki şəxs (fəaliyyət qabiliyyəti məhdud olan və ya fəalliyyəti qabiliyyəti məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırılan, eləcə də fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslərdən başqa) və ya hüquqi şəxsdir. Başqa sözlə sığortalı – sığorta polisinə malik, kompaniya və ya şəxsdir. Sığorta polisi isə sığorta haqları və sığorta ödənişlərinin həcmi, ödəmə qaydalarını müəyyənləşdirən, bir sözlə, sığorta müqaviləsini müəyyənləşdirən sənəddir.

Sığortaçı-Yalnız sığorta və təkrar sığorta fəaliyyətini göstərmək məqsədilə yaradılmış, qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada xüsusi razılıq almış hüquqi şəxs olan sığorta təşkilatıdır.

Maliyyə bazarının genişlənməsi və inkişaf etməsi isə ölkədə əlverişli mühitin yaranmasına və yuxarıda göstərilənlərin daha da tez gerçəkləşməsinə səbəb olur.

Ölkəmizdə maliyyə bazarları təzə yaranmasına baxmayaraq inkişaf etməkdə davam edir. Bazar iqtisadiyyatı ölkəsi olaraq Azərbaycanda da bu bazarın formalaşması labüd hadisələrdən idi. Çünki ölkədə geniş surətdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi prosesinin həyata keçirilməsi, sahibkarlığın inkişafı, səhmdar cəmiyyətlərinin təsis edilməsi, borc münasibətlərinin inkişafı və digər iqtisadi proseslər maliyyə bazarının mövcudluğunu əhəmiyyətli dərəcədə zəruri edir.

İqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi müasir dövrdə maliyyə bazarlarında da bir sıra problemlər mövcuddur. Bu problemlərə misal olaraq informasiya bazasının təkmil olmaması, şəffaflığın aşağı səviyyədə olması, eləcə də, investorların sayının azlığı, maliyyə savadlılığının kifayət dərəcədə olmaması səbəbindən əhalinin bu sahəyə marağının olmaması və s. göstərmək olar. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün bu sahədə islahatlar aparılmalıdır. Ölkəmizdə bu sahənin yeni yaranmasını və yuxarıda sadaladığımız problemlərin

ölkəmiz üçünə aktual olduğunu nəzərə alaraq, bu problemlərin həlli yollarında digər ölkələrin bu sahədə təcrübələrində istifadə eləyə bilərik. Eyni zamanda cəmiyyətdə bu sahəyə maraq oyatmaq üçün insanları məlumatlandırmaq və bu barədə brifinqlər, konverseysonlar təşkil eləmək lazımdır.

TÖVSIYYƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT

1. M.Sadıxov, H.Bədəlov - “Maliyyə resursları və maliyyə bazarı”. Bakı 2003
2. A.H.Abbasov, “Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri” Bakı 2003
3. M.Hüseynov “Maliyyə bazarı”, Gəncə 2007
4. F.B.Əliyev, “İnvestisiya layihələrinin təhlili və dəyərləndirilməsi”, Bakı 2003
5. R.Əliyev, N.Novruzov, M.Məmmədov “İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi”. Bakı-2003
6. E.M.Sadiqov, “Bank əməliyyatları” dərs vəsaiti, Bakı 2010
7. Z.F.Məmmədov, “Pul,kredit və banklar”, Bakı 2006
8. D.Bağirov, M.Həsənlı “Maliyyə”. Bakı 2011
9. Z.F.Məmmədov “Maliyyə və kredit”. Bakı 2008
10. Prof. V. A. Xankişiyev, P. N. Abdullayev. Sığorta işi. Bakı 2004
11. Z.F.Məmmədov, “Bank fəaliyyətinin əsasları”, Bakı 2011
- 12.Ф.С.Мишкин, “Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков”, Москва-Санкт-Петербург-Киев 2006
- 13.Галанов.В.А. “Международный финансовый рынок” учебное пособие- М.; Магистр 2007
- 14.Берзон.Н.И. “Фондовый рынок”, Москва 2002
- 15.А.С.Буллатов “Экономика”. Москва 1999
- 16..В.И.Финансовые рынки: учебное пособие. — спб.: Изд-во СЗАГС, 2005
17. www.az.wikipedia.org
18. www.ekonomyks.ru - Русский сайт экономики
19. www.economy.gov.az – İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin rəsmi saytı
20. www.maliyye.gov.az – Maliyyə Nazirliyinin rəsmi saytı
- 21.Əbdürəhmanova Aynur Akif qızı, “Azərbaycanda maliyyə bazarlarının formalaşması problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyası.

22. http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_finw_ekono_1472.doc
23. http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_kurs_malkr_476.doc
24. <http://haqqinda.az-Sığorta>.
25. Xəlilova Aygün Elton qızı, “Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi” mövzusunda magistr dissertasiyası.
26. <http://www.azerbajans.com/> - Azərbaycanda investisiya mühiti.

REZÜME

Важность рассмотрения проблематики тенденций и перспектив финансового рынка обуславливается необходимостью его развития в рамках реализации государственных стратегических планов по повышению инвестиционной привлекательности страны и обеспечения механизмов по снижению рисков компаний реального сектора.

Научная новизна диссертационного исследования заключается в оценке перспективности в развитии азербайджанского финансового срочного рынка и разработке комплекса мер, необходимых для повышения его конкурентоспособности, а также ряда частных научных обобщений, систематизаций и вынесения ряда предложений по введению новой и усовершенствованию уже имеющейся терминологии.

Целью работы, соответственно, является оценка перспектив развития финансового рынка и разработка рекомендаций по проведению комплекса мер для поддержания его конкурентоспособности на мировой арене. Среди основных задач исследования выделялись: проведение сравнительного анализа особенностей становления финансового рынка в развитых и развивающихся странах, исследования процесса формирования и становления данного рынка в Азербайджане, выявление основных тенденций и проблем развития финансового рынка на современном этапе. Методологическая основа работы включает обобщение и структурный анализ научной литературы, нормативно-правовой базы и статистических данных. В процессе исследования использовались такие общенаучные методы, как сравнение, классификация, анализ и группировка.

По результатам исследования делается вывод о том, что несмотря на очевидный прогресс за последнее десятилетие в развитии финансового рынка, на сегодняшний день существует целый ряд проблем, ограничивающих дальнейший рост. Для исправления ситуации предлагаются

меры по улучшению нормативно-правовой базы, стимулирования функции регулирования со стороны саморегулируемых организаций, повышения уровня финансовой грамотности населения и компетентности сотрудников финансовых организаций, увеличению доли хеджеров на рынке и развития сотрудничества с зарубежными рынками.

SUMMARY

Financial markets come in a variety of flavors to accommodate the wide array of financial instruments or securities that have been found beneficial to both borrowers and lenders over the years. Primary markets are where newly created instruments are sold for the first time. Most securities are negotiable. In other words, they can be sold to other investors at will in what are called secondary markets. Stock exchanges, or secondary markets for ownership stakes in corporations called stocks, are the most well-known type, but there are also secondary markets for debt, including bonds, mortgages, and derivatives and other instruments.

This dissertation examines the present status of financial market in Azerbaijan. According to this work I try to research the forms and subjects of security market, tools for development and improvement of it and its comparative analysis with present position of markets in developed countries.

The dissertation consists of introduction, 3 chapters and result. In the first chapter we talked about theoretical scope and impacts of financial markets to social-economic environment. In the second chapter is about more main challenge of topic and analysis relating legislative framework. And in the last chapter we talked about important problems of market and the ways of solving this problems according to foreign experience.

REFERAT

Mövzunun aktuallığı. İlk növbədə maliyyə bazarının formalaşması birinci olaraq iqtisadi və hüquqi islahatların aparılması və bazar infrastrukturunun yaradılması ilə mümkündür. Yığım və investisiyanın müxtəlif şəxslər tərəfindən həyata keçirildiyi bir dövrdə yığımların investisiyaya çevrilməsini təmin edən mexanizmin yaranması aktual məsələyə çevrilir.

Əsas olaraq maliyyə bazarı və onun tərkibi elementləri bu mexanizm vəzifəsini yerinə yetirməklə iqtisadi fəaliyyətin subyektləri arasında kapital resurslarının effektiv şəkildə yenidən bölüşdürülməsini təmin edir. Hazırkı islahatların aparıldığı şəraitdə maliyyə bazarının bütün seqmentlərinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi məsələsi mühüm yer tutur. Bu da maliyyə bazarının bank sistemi ilə paralel olaraq iqtisadiyyatda pul axınlarının ötürücüsü kimi real sektorun canlanmasında əhəmiyyətli rol oynamasından irəli gəlir.

Xüsusilə də Azərbaycanda neft sektorunda cəmləşmiş gəlirlərin digər sektorlara istiqamətləndirilməsi probleminin mövcudluğu ölkəmizin maliyyə bazarının inkişafına xüsusi əhəmiyyət verilməsinə zəmin yaradır. Maliyyə bazarının müvəffəqiyyətlə formalaşması isə iqtisadi və hüquqi islahatların aparılması yolu ilə bazar infrastrukturunun yaradılması ilə mümkündür.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasında mövcud olan maliyyə bazarı və onun tərkib elementləri təşkil edir. Tədqiqatın predmeti kimi isə formalaşan maliyyə bazarı və onun tərkib elementlərinin inkişaf istiqamətləri və xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi çıxış edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi maliyyə bazarı və onun tərkib elementlərini dərinlən öyrənmək, inkişaf istiqamətlərini və xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və mövcud olan problemləri aşkara çıxarmaqdan, bu problemlərin həlli yollarını müəyyən edərək əsaslandırılmış təkliflər verməkdən

ibarətdir. Tədqiqatın qarşısında duran məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- Maliyyə bazarının mahiyyəti, nəzəri əsasları, tərkib elementləri və strukturunun öyrənilməsi;
- Maliyyə bazarı və onun tərkib elementlərinin ölkəmizdə fəaliyyət xüsusiyyətlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- Maliyyə bazarının formalaşmasına təsir edən amillər;
- Maliyyə bazarının tərkib elementlərinin təhlil edilməsi və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq inkişaf etdirilməsi;
- Azərbaycanda maliyyə bazarının inkişaf perspektivləri.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, maliyyə bazarının və onun tərkib elementlərinin inkişafı kompleks şəkildə tədqiq olunmuş və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan bir sıra təkliflər və tövsiyələr verilmişdir.

- Müasir maliyyə bazarı öz inkişaf istiqamətinə görə vasitəçilərin rolunun artırılması ilə kredit bazarının perspektiv inkişaf istiqamətləri göstərilmişdir.
- Maliyyə bazarının tərkibində olan valyuta bazarında risklərdən qorunmaq üçün sığorta kompaniyalarının rolundan geniş istifadə edilməsi tövsiyə olunur.
- Eləcədə onuda qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə bazarlarının inkişafına nail olmaq üçün – qiymətli kağızların və onlar üzərində hüquqların qeydiyyatı və uçotu mexanizmlərini sadələşdirmək, dövlət və korporativ qiymətli kağızlar üçün vahid mərkəzi depozitar sistemi yaratmaq, maliyyə vasitəçiliyi xidmətlərinin regional əhatəsinin və bu növ xidmətlərə çıxış imkanlarının əldə edilməsi, investorların hüquqlarının səmərəli müdafiəsi sisteminin yaradılmasını göstərmək olar.

Tədqiqatın informasiya bazası. Maliyyə bazarları haqqında xarici və yerli tədqiqatçıların məqalə və kitablarından, Qiymətli kağızlar, Sığorta, Kredit və s.

bazarlar haqqında yerli və xarici mütəxəssislərin ədəbiyyatlarından və digər bu tipli məlumat bazalarından geniş istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələri ölkəmizdə maliyyə bazarının beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq yenidən strukturlaşdırılmasına, təkmilləşdirilməsinə və inkişaf etdirilməsinə töhvə verə bilər. Dünya ölkələrində bu sahədə tətbiq olunmuş yeniliklər içərisindən ölkəmizin iqtisadi modelinə ən uyğun olanı seçilərək tətbiq olunmalı və bazar iqtisadiyyatı şəraitində ən vacib iqtisadi inkişaf göstəricilərindən biri hesab olunan maliyyə bazarının inkişaf göstəricisi səviyyəsi artırılmalıdır.

Tədqiqatın strukturu. Bunları nəzərə alaraq dissertasiya işini yazmaqda məqsədim bu sahənin mahiyyəti, əsas cəhətlərinin öyrənilməsi və təhlil olunması, onun inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və ölkəmizdə maliyyə bazarının formalaşması xüsusiyyətlərinin tədqiqindən və iqtisadiyyatda rolunun açıqlamasından ibarətdir.

Magistr dissertasiyası işi girişdən, 3 fəsildən, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Birinci fəsildə maliyyə bazarı və onun formalaşması, həmçinin maliyyə bazarının inkişafında bankların rolu və ona təsir edən amillərdən geniş bəhs edilmişdir.

Magistr dissertasiyası işinin ikinci fəsilində maliyyə bazarının əməliyyatlarının təsnifatından bəhs edilir. Həmçinin maliyyə bazarında bankların əməliyyatı, investisiya kompaniyaları, broker və dilerlərin rolundan bəhs olunur.

Magistr dissertasiyanın üçüncü və son fəsilində müasir dövrdə maliyyə bazarının perspektivlərindən, maliyyə bazarında aparılan əməliyyatların, sığorta fəaliyyətinin istiqamətlərindən və o cümlədən maliyyə bazarının problemlərindən bəhs olunur.